

Műhelytanulmányok - No.13

Javaslat a fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak mérésére

Keller Tamás

TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Zrt.

Budapest, 2012. május

Tartalom

1	Vezetői összefoglaló	3
2	Bevezetés: a tanulmány célja és felépítése	8
3	A fenntartható fejlődés meglévő indikátorainak áttekintése	10
3.1	A fenntartható fejlődés társadalmi indikátorai	11
3.2	A társadalmi kohézió mérőszámai	16
3.3	Összegzés.....	18
4	A kutatás módszertana	20
4.1	A hosszú távú fejlődés fogalma és a társadalmi indikátorok jelentősége	20
4.2	A hosszú távú növekedés feltételei	22
4.3	Az indikátorok kidolgozásának módszertana	24
4.4	A javasolt indikátorok értékelésére kidolgozott szimbólumok	25
5	A fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak kifejlesztése	27
5.1	Javaslatok a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek monitorozására.....	28
5.1.1	<i>A társadalmi kohézió mérése – területi különbségeket mérő indikátorok</i>	28
5.1.2	<i>A korrupciót mérő indikátorok</i>	40
5.1.3	<i>A fenntartható fejlődés emberi tényezői – a kultúra mérése</i>	45
5.2	Javaslatok a bizalom mérésére.....	54
5.2.1	<i>Az emberekbe vetett általános bizalom</i>	55
5.2.2	<i>Intézményi bizalom</i>	59
5.2.3	<i>Javaslatok és összefoglaló megjegyzések a bizalom indikátorairól</i>	63
5.3	Javaslatok az eladósodottság mérésére	64
5.3.1	<i>A háztartások eladósodottságára vonatkozó statisztikák</i>	65
5.3.2	<i>Javaslatok az eladósodottság társadalmi csoportokhoz kötött mutatójának kialakításához</i>	71
5.3.3	<i>Javaslatok és összefoglaló megjegyzések a háztartások eladósodottságának mutatóiról</i> ...	73
6	Javasolt indikátorok és azok használata: technikai célértékek és növekedési útvonalak .	75
6.1	Területi különbségek a kompetencia pontszámok alapján	76
6.2	A Világbank által közölt Control of Corruption index.....	77
6.3	Az általános bizalom mérése	78
7	Irodalom	80

1 Vezetői összefoglaló

A tanulmányban a fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak mérésére teszünk javaslatot. Ajánlataink megfogalmazása előtt áttekintettük néhány nemzetközi szervezet által javasolt mutatórendszert, illetve megvizsgáltunk nemzeti indikátorgyűjteményeket is. Az index-gyűjtemények legfőbb hiányosságait abban láttuk, hogy nem találtuk elméleti indoklást arra vonatkozóan, hogy miért éppen az adott mutatók a lényegesek a fenntartható fejlődés társadalmi tényezői közül.

A téma elméleti irodalmának áttekintése során a fenntartható fejlődés társadalmi feltételeinek három lényeges elemét találtuk meg. A társadalmi kohézióra azért lényeges odafigyelni, mert minél kisebbek az országon belüli különbségek, annál alkalmazkodó képesebb, illetve az intézményrendszeren keresztül annál könnyebben kormányozható az adott ország. Az alacsony korrupciós fertőzöttség az ország intézményrendszereinek működőképességét mutatja, míg a kultúrán a jól működő intézményrendszerekhez szükséges emberi tényezők összességét értjük (tehát hangsúlyozottan nem a magas kultúra értelemben használjuk a kifejezést).

Az általunk javasolt mutatók a fenntartható fejlődés társadalmi feltételeinek valamelyik elemére vonatkoznak. Elemzésünk során ugyanis szándékosan nem egyes konkrét indexekre, hanem vizsgálandó problémákra irányítottuk a figyelmet. Egy adott terület pedig minden esetben több módon mérhető, és minden mérés rejt magában előnyöket, mint ahogyan hordoz hátrányokat is. Minden mutató esetében értékeltük a mutató szintjét és trendjét, illetve feltüntettük, hogy milyen adatok felhasználásával állítható elő az adott mutató értéke. Az egyes fejezetek végén külön is kiemeltünk néhány indexet, amelyekkel meglátásunk szerint az adott terület jól mérhető. Javasolataink megtételében három szempont vezetett minket: hogy hosszú időszorra (1) viszonylag rendszeresen (2) és könnyen hozzáférhetően (3) álljanak elő statisztikák. Mindazonáltal az általunk javasolt indexek mellett az összefoglaló elemzésünkben közölt bármely más index is alkalmas az adott terület mérésére.

Az elemzésünk utolsó fejezetében külön kiemeltünk három indexet. Ezek esetében megjelöltünk olyan technikai célértékeket, amely szignifikáns változást jelentene, így lehetőség nyílik majd a kitűzött cél szempontjából a jövőbeli változások értékelésére.

Mindazonáltal nem annyira a célérték elérését tartottuk fontosnak, hanem azt, hogy a mutatók kedvezőtlen trendje megszakadjon.

1.1. táblázat A tanulmányban javasolt indikátorok

A fenntartható fejlődés társadalmi feltételei közül mit mér	Hogyan konceptualizálja ezt	Mivel méri (operacionalizálja)	Milyen adatállományból számítható	Milyen időszakra áll rendelkezésre	A tanulmányban részletesebben	Az indikátor sorszáma
Kohézió	Területi különbségekként	Területi különbségek a diákok kompetencia pontszámaiban	PISA	2003, 2006, 2009	5.1. táblázat	1
			Országos Kompetenciamérés	2006-2011	5.3. táblázat	2
		Területi különbségek a bruttó és a nettó keresetben	KSH adatok	2000-2010	5.4. táblázat	3
		Területi különbségek a teljes termékenységi arányszám esetében	KSH adatok	1990, 2000, 2008	5.5. táblázat	4
	A lakossági eladósodottságként	A háztartások hitelállománya	MNB: a háztartások pénzügyi számlái	1995-2011	5.19. táblázat	5
		A fizetési hátralékkal rendelkezők aránya	EUROSTAT, EU-SILC adatbázis	2004-2009	5.21. táblázat	6
		Az önbevallás alapján fizetési nehézségekkel küzdők aránya	EUROSTAT, EU-SILC adatbázis	2004-2009	5.21. táblázat	7
		A hitelt törlesztők aránya jövedelmi csoportok	TÁRKI Háztartás	2010	5. 2. 2. fejezet	8

A fenntartható fejlődés társadalmi feltételei közül mit mér	Hogyan konceptualizálja ezt	Mivel méri (operacionalizálja)	Milyen adatállományból számítható	Milyen időszakra áll rendelkezésre	A tanulmányban részletesebben	Az indikátor sorszáma
		szerint	Monitor			
		Az átlagos törlesztőrészlet a rendelkezésre álló jövedelem arányában jövedelmi csoportok szerint	TÁRKI Háztartás Monitor	2010	5. 2. 2. fejezet	9
Korrupció-mentesség	A korrupció nagyságát mérő indikátorok	A korrupció észlelésével	Transparency International Corruption Perceptions Index	1998-2011	5.7. táblázat	10
		A korrupció kontrollálása	World Bank Governance Indicators: Control of Corruption Index	1996-2009	5.8. táblázat	11
		Intézményi korrupció	Transparency International Global Corruption Barometer Survey	2009-2010	5.9. táblázat	12
Kultúra	Emberi erőforrásként,	Az intézményi környezet kulturális feltételeivel: a	EVS-WVS	1982-2009	5.11. táblázat	13

A fenntartható fejlődés társadalmi feltételei közül mit mér	Hogyan konceptualizálja ezt	Mivel méri (operacionalizálja)	Milyen adatállományból számítható	Milyen időszakra áll rendelkezésre	A tanulmányban részletesebben	Az indikátor sorszama
	lakossági véleményként	sors irányíthatóságával, tisztelettel, bizalommal és az engedelmességgel				
		Munkamotivációk	EVS-WVS	1982-2009	5.12. táblázat	14
		A demokrácia megítélése	ESS	2002	5.13. táblázat	15
		A gazdaság megítélése	ESS	2002	5.13. táblázat	16
		Demokrácia állapota	Economist Intelligence Unit	2006-2011	5.14. táblázat	17
	Bizalomként	Az emberekbe vetett általános bizalom	EVS-WVS és ESS	1982-2010	5.16. táblázat	18
		Intézményi bizalom	EVS-WVS és ESS	1982-2010	1.1.1 5.17. táblázat	19

2 Bevezetés: a tanulmány célja és felépítése

A TÁRKI Zrt. a Nemzeti Fenntartható Fejlődés Tanácsa számára tett ajánlatában a fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak kifejlesztésére vonatkozó javaslatok megtételét vállalta. Ebben a tanulmányban olyan indikátorokra teszünk javaslatot, amelyek a hosszú távon fenntartható fejlődéshez szükséges társadalmi tényezők állapotát képesek mérni.

Munkánk elején (a tanulmány 3. fejezete) megvizsgáltuk, hogy a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek mérésére eddig milyen indikátorokat javasoltak az egyes nemzeti stratégiák. Négy európai ország indikátorgyűjteményét néztük át: az angol, a német, a svájci és a svéd mutatókat és ezekkel vetettük össze a KSH által javasolt magyar indikátorrendszert. Az összehasonlításunk eredménye egyrészt az, hogy a magyar mutatórendszer a szakmai szempontból semmiben sem marad el a más országokban alkalmazott indexektől, ugyanakkor az indikátorok köz- és szakpolitikai alkalmazhatósága nincsen kidolgozva. A másik megállapításunk nem kifejezetten magyar vonatkozású, hanem általánosságban a fenntarthatósági indikátorokra vonatkozik. Elméletileg ugyanis nincsen alátámasztva az, hogy a fenntarthatóság társadalmi mutatói közül miért éppen az indikátorgyűjteményben szereplő mutatók monitorozása a célszerű. A koncepció hiányát semmilyen esetben nem tudja pótolni az indikátorok statisztikailag mégoly pontosan dokumentált és megválogatott sokasága sem.

Összefoglaló elemzésünk 4. fejezetében ezt a hiányzó koncepcionális keretet keressük. Kutatómunkánk során a fenntartható fejlődés társadalmi feltételeinek három lényeges *elemét* találtuk meg. Ezekben közös, hogy a társadalmi intézményrendszer közvetítésével fejtik ki hatásukat. Különböznek ugyanakkor abban, hogy milyen társadalmi tényezők hatását hangsúlyozzák. A társadalmi *kohézió* azért lényeges elem, mert a nagy társadalmi különbségek meggátolhatják és ellehetetlenítik a reformok végrehajtását. A korrupció az intézmények megkerüléséhez és a hivatali pozícióhoz kapcsolódó kiváltságok saját célra történő használatához vezet, amely erodálja az intézmények megbízhatóságát; a fenntartható fejlődés egyik társadalmi követelménye tehát a *korrupciómentesség*. Végül a *kultúra* szerepe azért jelentős, mert elősegíthetik olyan intézményrendszerek kialakulását,

amelyek széles társadalmi csoportok érdekeit szolgálják. Akkor, amikor a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek vizsgálatához keresünk alkalmas mutatót, akkor azoknak ennek a három területnek a mérésére kell vonatkoznia, illetve azokból származtathatónak kell lenniük.

A fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek monitorozásakor a kohézió, a korrupciómentesség és a kultúra mérésére javaslunk mutatókat. A 5. 1. fejezetben általános képet lehet kapni a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek állapotáról. Ebben az alfejezetben a fenntartható fejlődés mind a három tényezőjének (kohézió, korrupciómentesség, kultúra) mérésére javaslunk mutatókat. Az egyes területeknek azonban vannak olyan speciális jellemzőik, amelyek monitorozása, a fenntartható fejlődés szempontjából, külön index formájában is célszerű. Mind az általános, mind az intézményekbe vetett bizalom végső soron a kultúra szempontjának egy speciális irányban történő továbbgondolása (5. 2. fejezet). Az eladósodottság pedig végeredményben a társadalmi kohézió hiányának egy speciális változata, hiszen az eladósodottság fokozódásával növekszik az egyes társadalmi csoportok sebezhetősége. Ezért érdemes mérni a lakossági eladósodottság mértékét; ezt tesszük a 5. 3. fejezetben.

Az 6. fejezetben az összes bemutatott indikátor közül emelünk ki hármat. Ezek mindegyikéről viszonylag rendszeresen és könnyen hozzáférhető módon szerezhetőek be statisztikák. Ezen mutatók esetében felvázoltunk olyan hipotetikus pályákat, amelyek a fenntartható fejlődés szempontjából kedvezőek volnának. Az itt közölt mutatók azok, amelyek rendszeres monitorozását a továbbiakban a leginkább ajánljuk.

3 A fenntartható fejlődés meglévő indikátorainak áttekintése

Ebben a fejezetben az egyik legfontosabb megállapításunk, hogy a fenntartható fejlődés vizsgálatára nagyon sok, módszertanilag jól körüljárt indikátor áll rendelkezésre. Az OECD¹, az ENSZ², a Világbank³, az Európai Bizottság⁴, EUROSTAT⁵ és a KSH⁶ is rendszeresen publikál kiadványokat (illetve üzemeltet interaktív online felületeket), amelyben statisztikák olvashatóak a fenntartható fejlődésről – legalábbis annak valamelyik szeletéről. Ezen kívül a nemzeti statisztikai hivatalok is kiadnak a fenntarthatóság mérésére alkalmas indikátor szettekét. Ezek a kiadványok alkalmat teremtenek a nemzetközi összehasonlításokra, ugyanakkor a különböző szervezetek által publikált mutatók egymással nem, vagy csak nehezen hasonlíthatók össze. Illetve, szinte minden esetben hiányzik annak indoklása, hogy miért éppen ezeknek a mutatóknak a vizsgálata szükséges, ha a fenntartható fejlődést kívánjuk mérni.

Ebben a fejezetben bemutatjuk a meglévő adatforrásokat és adatokat. A fenntartható fejlődés vizsgálatára ezek a mutatók alkalmasak. Abban az esetben tehát, amikor Magyarországra vonatkozó indikátorokat keresünk, akkor megoldást jelenthet ezeknek az adatforrásoknak az időről-időre történő monitorozása is. Tanulmányunk későbbi részében, amikor a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek indexeire teszünk javaslatokat, akkor ezt nem azért tesszük, hogy egy újabb indikátorgyűjteményt állítsunk elő. Sokkal inkább az a célunk, hogy a meglévők bizonyos hiányosságait kiküszöbölő mutatókra tegyünk javaslatokat.

¹ <http://www.oecdbetterlifeindex.org/>

² <http://hdr.undp.org/en/data/explorer/>

³ <http://data.worldbank.org/indicator>

⁴ http://www.beyond-gdp.eu/indicatorList.html?indicator=Social_indicators

⁵ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/sdi/indicators>

⁶ <http://www.ksh.hu/thm/tablak.html>

3.1 A fenntartható fejlődés társadalmi indikátorai

A fenntartható fejlődés fogalmát 1987-ben határozta meg az ENSZ *World Commission on Environment and Development* nevű bizottsága által készített jelentés, amelyet a testület elnökéről – Gro Harlem Brundtland-ról – Brundtland jelentésnek neveznek. A definíció szerint „*a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely kielégíti a jelen generáció szükségleteit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk esélyét arra, hogy ők is kielégíthessék szükségleteiket.*”⁷ A koncepció szerint a fenntartható fejlődésnek három pillére van, mégpedig a társadalmi, gazdasági és környezeti pillérek. A fenntartható fejlődés úgy is elképzelhető, mint ennek a három tényezőnek az együttállása.

A fenntartható fejlődés monitorozására egyrészt léteznek ajánlások a különféle nemzetközi szervezetektől (United Nations, 2007; European Commission, 2009). Illetve – mivel ezek az ajánlások nem kötelező érvényűek, és hagynak bizonyos szabadságot az egyes országoknak – a legtöbb országban ezért léteznek saját mutatórendszerek a fenntartható fejlődés mérésére (Ezekről áttekintés itt látható: http://www.un.org/esa/dsd/dsd_aofw_ni/ni_index.shtml).

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács részére a TÁRKI Zrt. 2011-ben tanulmányt készített a *Társadalmi értékek és fenntartható fejlődés* címmel. Ennek a jobbára kutatási eredményeket összefoglaló munkának a kiinduló gondolata az volt, hogy egy ország hosszú távú fenntarthatóságát nem kizárólag gazdasági, természeti vagy intézményi erőforrások szavatolják, hanem létezniük kell bizonyos gondolkodásmintáknak, amelyek a hosszú távú fenntarthatóság szempontjából előnyösek.

A részletes irodalmi áttekintés azt mutatta, hogy ezeknek a gondolkodásmintáknak vagy értékeknek a monitorozására nincsen kidolgozott indikátor. A meglévő mutatók ugyanis az általunk vizsgált fogalmat részeire bontva vizsgálták, és vagy a fenntarthatóság, vagy a társadalmi tőke komponensre helyezték a hangsúlyt. Megközelítésünk újszerűsége azonban éppen abban áll, hogy az említett két komponenst (fenntarthatóság; társadalmi tőke) kölcsönhatásában igyekszünk megragadni. Olyan indikátorok kidolgozását tartjuk

⁷ Sustainable development is a development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs.

szükségesnek, amelyek a társadalom hosszú távú fenntarthatóságához és prosperitásához (fenntarthatósági komponens) szükséges emberi (hozzaállásbeli, értékrendbeli) tényezőket monitorozzák. Az emberi tényezők monitorozását azonban nem kizárólag a lakossági vélemények monitorozásával tartjuk elképzelhetőnek. Úgy gondoljuk, léteznek tényjellegű információk, amelyek a bizonyos szempontból szintén a lakosság véleményéről, hozzáállásáról hordoznak információkat. Munkánk során – miközben a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek mérésére keresünk alkalmas mutatókat – mindkét típusú információt felhasználjuk.

Ebben a fejezetben megvizsgáltuk a fenntartható fejlődés monitorozásához használt indikátorokat néhány európai országban (Egyesült Királyság, Németország, Svájc, Svédország) és összehasonlítottuk azt a magyar indikátorszettel. Az összehasonlítást a 3.1. táblázat mutatja. Az összehasonlítás eredménye azt mutatja, hogy a KSH által összeállított magyar mutatók szakmailag semmivel sem maradnak el a vizsgált országokban alkalmazott mutatóktól, ugyanakkor az indikátorok pragmatikus köz- és szakpolitikai alkalmazhatósága elmarad a vizsgált országokban használt mutatórendszerektől. Egyrészt nincsen megadva, hogy az adott mutató miért fontos a fenntartható fejlődés szempontjából, nincsen meghatározva a mutatónak egy célértéke, illetve a mutató idősoros alakulása nincsen értékelve ennek a célértéknek a szempontjából.

3.1. táblázat A fenntartható fejlődés monitorozását biztosító nemzeti indikátorok összehasonlítása

	Angol	Német	Svájci	Svéd	Magyar
A forrás neve az irodalomjegyzékben	National Statistics (2009)	DESATIS (2010)	Federal Statistical Office (2012)	Statistics Sweden (2001)	KSH (2011)
Az általunk megtalált legfrissebb kiadvány kiadási éve	2009	2010	2012	2001	2011
Definiálva van-e a fenntartható fejlődés fogalma a kiadványban			X	X	
Jelölve van, hogy miért fontos az indikátor		X		X	
Definiálva van az indikátor mérése		X		X	X
Idősorosak-e a statisztikák	X	X	X	X	X

	Angol	Német	Svájci	Svéd	Magyar
A forrás neve az irodalomjegyzékben	National Statistics (2009)	DESATIS (2010)	Federal Statistical Office (2012)	Statistics Sweden (2001)	KSH (2011)
Szerepel-e nemzetközi összehasonlítás					X
Milyen társadalmi indikátorokat közöl					
<i>Szegénység</i>	X		X	X	X
<i>Egészség</i>	X	X	X	X	X
<i>Kormányzás</i>					
<i>Oktatás</i>	X	X	X	X	X
<i>Demográfia</i>	X		X	X	X
Foglalkoztatottság	X	X	X	X	X
Mobilitás	X				
Társadalmi jólét ⁸	X				
Vannak-e regionális indikátorok	X				X
Az indikátorok meg vannak-e bontva társadalmi gradiensek szerint?	X	X	X	X	X
Van-e az indikátornak célértéke		X		X	
Grafikusan (szimbólumokkal) jelölve van-e az indikátorok alakulása a célérték szempontjából?	X	X	X		

Megjegyzés: A társadalmi indikátorok típusának felsorolásánál a dőlt betűkkel szedett szempontok a ENSZ (United Nation, 2007) kiadványában szerepel, a szegénység, foglalkoztatottság, oktatás témakörei pedig az EUROSTAT rendszerében kapnak kulcsszerepet.

A táblázatba foglalt szempontok alapján jó indikátorgyűjteménynek az tartható, amelyben definiálva van-e a fenntartható fejlődés fogalma, jelölve van, hogy miért fontos mérni az adott indikátort, illetve meg van határozva, hogy hogyan kell azt mérni. Továbbá

⁸ A társadalmi jólét kifejezés alatt elsősorban olyan indikátorokat értünk, amelyek nem tény, hanem attitűd kérdéseken alapszanak. Ilyenek például az elégedettség, a bizalom, vagy a sors irányíthatósága. Ezekre a területekre koncentrázó indikátorok alakulása egyébként részét képezi az angol kiadványnak.

idősoros statisztikákat tartalmaz a kiadvány, lehetőség szerint regionális, illetve társadalmi gradiensek szerinti bontásban. Az indikátorok használhatósága szempontjából nagy előnyt jelent, ha a mutatónak van célértéke, illetve grafikusán (szimbólumokkal) jelölve az indikátorok alakulása a célérték szempontjából.

Magyarországon a KSH által a fenntartható fejlődés monitorozásához javasolt társadalmi indikátorok a társadalom állapotát (*Social inclusion*, vagy a KSH magyar fordításában társadalmi befogadás) három területre koncentrálnak vizsgálják, ezek: anyagi helyzet, hozzáférés a munkaerőpiachoz és oktatás. A magyar indexek az EUROSTAT ajánlásait követik, és elsősorban olyan mutatóra támaszkodnak, amelyek a szegénység és társadalmi kirekesztettség szempontjából lényegesek (European Commission, 2009: 25). Mind az EUROSTAT, mind a KSH gyűjteményében felsorolt indikátorok a választott három területet három különböző szintű indikátorral mérik⁹. A mutatók szintje között lényegében az a különbség, hogy az indikátorgyűjtemény összeállítói mennyire tartják azokat átfogónak a vizsgált terület vonatkozásában. A KSH és az EUROSTAT által javasolt mutatók összevetését a 3.2. táblázatban közöljük.

3.2. táblázat A KSH és az EUROSTAT indikátorok összevetése

	KSH Társadalmi befogadás indikátorai	EUROSTAT Social Inclusion Indicators
	Forrás: KSH: 2011, 93-124.	Forrás: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/sdi/indicators/theme3
L 1	Szegénységi arány	People at-risk-of-poverty, after social transfers
	<i>Anyagi helyzet, életkörülmények</i>	<i>Monetary poverty and living conditions</i>

⁹ „A mutatók összeállítása során alapvetően a fenntartható fejlődésnek a Eurostat által publikált indikátoraira támaszkodtunk. Az európai mutatórendszert hazai sajátosságokat tükröző indikátorokkal bővítettük. Az európai indikátorkészlet mutatói hierarchikus rendszerben, három szinten helyezkednek el, amelyek alapul szolgálnak a fenntartható fejlődés helyzetének elemzéséhez, valamint a bekövetkezett változások követéséhez. Az első szinten lévő (fő)indikátorok átfogóan bemutatják az egyes területeken végbemenő főbb tendenciákat. A második szint a rendszer altémáinak felel meg, és az első szint mutatóival együtt a fő célkitűzések megvalósulását méri. A harmadik szint mutatói (elemző mutatók) egy-egy altéma mélyebb elemzésére adnak lehetőséget.” (KSH: 2011: V)

	KSK Társadalmi befogadás indikátorai	EUROSTAT Social Inclusion Indicators
L 3	Szegénységi arány korcsoportok szerint	At-risk-of-poverty rate, by age group
L 3	Szegénységi arány háztartástípusonként	At-risk-of-poverty rate, by household
L 3	Szegénységi kockázat	Relative median at-risk-of-poverty gap
L 3	Fürdőszoba nélküli lakások aránya a háztartás jövedelmi ötöde szerint	
L 3	Alkalmazásban állók keresete	
L 3	A jövedelem-eloszlás egyenlőtlensége	Inequality of income distribution
L 3	Lakossági eladósodottság rátája	
L 3		Persistent-at-risk-of-poverty rate
L 3		People at-risk-of-poverty after social transfers by gender
L 3		Severely materially deprived people
L 3		Relative median at-risk-of-poverty gap
<i>Hozzáférés a munkaerőpiachoz</i>		<i>Access to labour market</i>
L 2	A foglalkoztatottal nem rendelkező háztartásban élők aránya korcsoportonként	People living in households with very low work intensity
L 3	Foglalkoztatottak szegénységi aránya	In work at-risk-of-poverty rate
L 3	Tartós munkanélküliségi ráta	Total long-term unemployment rate
L 3	Női–férfi kereseti rés	Gender pay gap in unadjusted form
L 3	Gyermekek óvodai és bölcsődei elhelyezési lehetősége	
<i>Oktatás</i>		<i>Education</i>
L	Korai iskolaelhagyók	Early leavers from education and training

	KSK Társadalmi befogadás indikátorai	EUROSTAT Social Inclusion Indicators
2		
L 3	Szegénységi arány iskolai végzettség szerint	At-risk-of-poverty-rate, by highest level of education attained
L 3	Alacsony iskolai végzettséggel rendelkezők száma	Persons with low educational attainment, by age group
L 3	Hátrányos helyzetű (HH) és halmozottan hátrányos helyzetű (HHH) tanulók aránya	-
L 3	Egész életen át tartó tanulás	Life-long learning
L 3	Rosszul olvasó tanulók aránya	Low reading literacy performance of pupils
L 3	Számítógépes ismeretek.	Individuals' level of computer skills
L 3		Individuals' level of Internet skills
		<i>Contextual indicator</i>
L 1		Public expenditure on education

3.2 A társadalmi kohézió mérőszámai

A későbbiekben (4. fejezet) látni fogjuk, hogy a fenntartható fejlődés egyik lényeges társadalmi követelménye a társadalmi kohézió megléte. A társadalmi kohézió mérésére léteznek nemzetközi ajánlások, sőt kidolgozott indikátorgyűjtemények is, ezek pedig felhasználhatóak a társadalmi mutatók fejlesztéséhez. Egy rövid kitérő erejéig ebben a fejezetben szükségesnek tartjuk összefoglalni a társadalmi kohéziós mutatókat.

A társadalmi kohézió fogalma a társadalom jólétét definiálja, miközben három – részben mérhető – dimenzióra koncentrálna: a társadalmi kirekesztettség, a társadalmi tőkére és a társadalmi mobilitásra (Garraway Jütting, 2011). A koncepció szerint a társadalmi kohézió ezen három dimenzió metszéspontjában található. Mértéke abban az esetben tekinthető nagyknak, ha az egyenlőség, az esélyegyenlőség és a társadalmon belüli kapcsolatok hármassága egyszerre következik be. Nincsen azonban igazi konszenzus abban a tekintetben, hogy milyen területekről, milyen mérőszámokat kell választani a

társadalmi kohézió méréséhez.

Szűk értelemben a társadalmi kohézió mérése a társadalmi tőke mérésére koncentrál. Ennél valamivel tágabb az az értelmezés, amely a társadalmi jólét indikátorait próbálja összeszedni. Ilyen például az OECD által indított Better Life Index projekt, amely arra kínál lehetőséget, hogy a társadalmi jólét indikátorát ki-ki önmaga határozza meg, miközben annak 11 darab aspektusához rendelhet súlyokat saját kutatói megfontolásai alapján. (<http://www.oecdbetterlifeindex.org/>). Egy másik hasonló mérőszám a társadalmi kohézió Sanlon-Monash Indexe (Markus, 2011), illetve a VALCOS index (Valeurs et Cohésion sociale), amelyek elsősorban attitűd kérdések felhasználásával hoznak létre mérőszámokat.

Az OECD által kiadott Society at Glance kiadványok olyan, elsősorban nem attitűdkérdéseken alapuló, statisztikákat gyűjtenek össze, amelyek a társadalmi összetartozást és a szubjektív jóllétét mérik. Az eddig összesen hat darab kiadványban megtalálható témákat a 3.3. táblázatban foglaltuk össze.

3.3. táblázat Az OECD Society at Glance kiadványában a társadalmi kohézió mérésére használt indikátorok

	2001	2002	2005	2006	2009	2011	
Forrás	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	
Öngyilkosok száma	x	x	x	x	x		5
Bebörtönzöttek száma	x	x		x			3
Sztrájkok	x	x		x			3
Szavazás	x			x		x	3
Bűnözés	x	x					2
Droghasználattal összefüggő halálozás	x		x				2
Csoporttagság	x		x				2
Élettel való elégedettség				x	x		2
Tizenéves kori szülés		x	x				2
Bizalom				x		x	2
Megfélémlítés					x		1
Intézményi bizalom						x	1
Viktimizáció					x		1
Fiatalkori bűnözés		x					1

	2001	2002	2005	2006	2009	2011	
Forrás	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	OECD(2001)	
Pro- és antiszociális viselkedés						x	1
Kockázatos magatartás					x		1
Társadalmi izoláció			x				1
Szubjektív jólét			x				1
Tolerancia						x	1
Munkahelyi balesetek				x			1
Munkaelégedettség					x		1

Az OECD kiadványában egyébként a társadalmi kohéziót mérő indikátoroknak természetük szerint két fajtája van: a társadalom állapotát mérő indexek, illetve a társadalmi válaszreakciókat mérő indexek (OECD, 2011: 30-1). Bár a társadalmi kohézió indikátorain nincsenek csoportosítva aszerint, hogy azok elméletileg melyik típushoz tartoznak, az indikátorgyűjtemény összeállítói szerint az összegyűjtött mutatók policy szempontból lényegesek.

3.3 Összegzés

A fenntartható fejlődés társadalmi mutatóinak áttekintése során egyértelművé vált, hogy szinte teljes mértékben kimarad a mutatók közül a kormányzás témakörének monitorozása. Pontosabban az ENSZ ajánlásával szemben gyakorlatilag egyik általunk vizsgált országban sem méri a korrupciót (kenőpénzfizetés), csak a bűnözést. A kiválasztott mutatók országok közti összehasonlíthatósága is problematikus a nemzeti indikátorrendszer alapján, hiszen gyakran ugyanannak a jelenségnek más típusú mérőszámmal történő vizsgálata a gyakorlat (ebből a szempontból a magyar mutatórendszer jól teljesít, hiszen megfelel az EUROSTAT által használt gyűjteménynek). A legnagyobb gondot azonban véleményünk szerint az okozza, hogy hiányzik az indikátorok átfogó elméleti keretbe helyezése, illetve az empirikus bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy az ezekkel az indikátorokkal mért jelenségek milyen oksági mechanizmusokon keresztül hogyan és miért járulnak hozzá a fenntartható fejlődéshez. Ahhoz tehát, hogy a fenntartható fejlődés társadalmi indikátorait kiválasszuk, mindenekelőtt egy átfogó elméleti keretre van szükségünk. A korábbi indikátorok mögül hiányzó elméleti keretet a következő fejezetben vázoljuk fel. Itt

definiáljuk azt is, hogy mit értünk a fenntartható fejlődés fogalmán és miért fontos annak társadalmi vetületeire is koncentrálni.

4 A kutatás módszertana

Az fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak áttekintése során arra az eredményre jutottunk, hogy Magyarországon létezik egy jól összegyűjtött indikátor együttes (KSH, 2011). Az indikátorok minősége semmiben sem marad el más országokban használt mutatóktól, azok közpolitikai alkalmazhatósága azonban kérdéses, nincsen ugyanis definiálva valamilyen célérték, és ennek az értéknek a viszonylatában nincsen értékelve a mutató alakulásának a trendje. Hiányzik továbbá annak meghatározása, hogy egy adott mutató miért alkalmas a fenntartható fejlődés mérésére. Ebben a fejezetben az egyik legfontosabb következtetésünkre a hosszú távú gazdasági fejlődés irodalmának áttekintése során jutunk el. Megállapításunk szerint a csekély társadalmi különbségek (kohézió), a kooperáció – úgy is, mint a korrupció hiánya – és a bizalom a hosszú távú fenntarthatóságot segítik elő. Akkor tehát, amikor azokat a társadalmi tényezőket keressük, amelyek hatással vannak a hosszú távon fenntartható fejlődéshez, mindenképpen szükséges reflektálnunk ezekre a szakirodalmi tapasztalatokra.

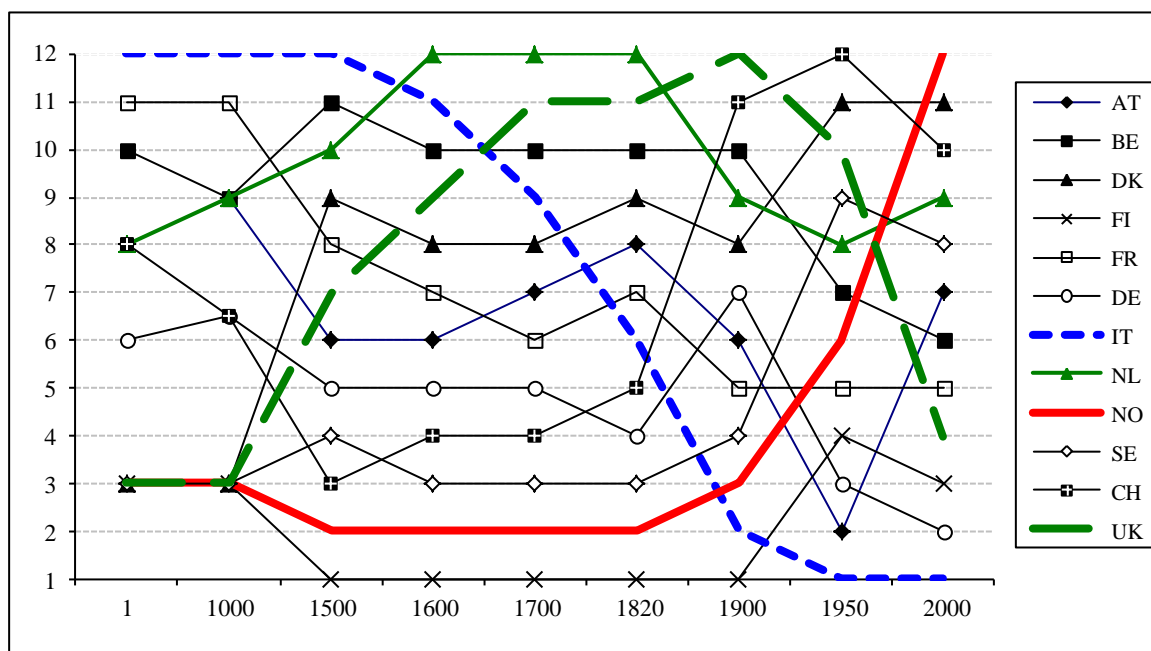
4.1 A hosszú távú fejlődés fogalma és a társadalmi indikátorok jelentősége

Tautológia ugyan, de a hosszú távon fenntartható fejlődés az a gazdasági fejlődés, amely hosszú távon életképes. De miért is lényeges ezzel foglalkozni? Bármennyivel is pörgetjük vissza az idő kerekét gondolatban, mindig találunk olyan országokat, amelyek gazdagok és mindig találunk olyanokat, amelyek szegények. Érdekes módon azonban a gazdag és a szegény országok köre nagymértékben változik. Agnus Maddison (2003) történelmi statisztikái alapján például ezer évvel ezelőtt Irán nagyságrendileg másfélszer gazdagabb volt, mint az a terület, amit ma Svédországnak nevezünk. Manapság nagyságrendileg ötszörös különbség tapasztalható a két ország között, de Svédország javára. Az egy főre jutó GDP-jük alapján 12 darab nyugat-európai országot rendeztünk sorrendbe (4.1. ábra). Körülbelül kétezer év alatt ezeknek az országoknak az egymáshoz viszonyított pozíciója nagyon sokat változott. Olaszország például a vizsgált országok között a legkedvezőbb

pozícióját a legkedvezőtlenebbre cserélte, ugyanakkor például Norvégia az utolsó helyről az elsőre került. A kiválasztott 12 ország a GDP tekintetében egymáshoz nagyon hasonló volt a vizsgált időperiódus elején és végén is. Az ábrán tehát nem is a változások volumene, hanem az országok egymáshoz viszonyított relatív pozíciója látszik.

A relatív pozíciók átrendeződése mögött nyilvánvalóan nagyon sok tényező hatása húzódik meg. Biztosnak látszik ugyanakkor az, hogy az eltelt idő eléggé hosszú volt ahhoz, hogy a legkülönbözőbb országoknak legyen lehetősége a felemelkedésre, és itt elsősorban a gyarmatosítás, a technológiaváltás, vagy az eltérő nyersanyagszükséglet hatására gondolunk. Bár ilyen lehetőségek a legtöbb ország számára kínálkoztak, a lehetőségek által biztosított előnyök megtartása azonban nem sikerült minden országnak egyaránt. Ha például a földrajzi felfedezések által kínált lehetőségekre gondolunk, akkor ez Hollandiát és Nagy-Britanniát egyaránt kedvező helyzetbe hozta, ezt a kedvező lehetőséget azonban Hollandia sikeresebben tudta megőrizni. Ezeknek, a történelem kínálta kedvező lehetőségeknek, megtartásában a társadalmi és emberi tényezők szerepe biztosan számottevő.

4.1. ábra 12 európai ország egy főre jutó GDP adatának sorrendje történelmi adatok felhasználásával

Az adatok forrása: http://www.ggd.net/maddison/Historical_Statistics/horizontal-file_02-2010.xls

4.2 A hosszú távú növekedés feltételei

Korábbi gazdaság- és politikatörténeti kutatások mutatják, hogy a gazdasági és intézményrendszerbeli hátrányok nagy részben történelmi gyökerekkel rendelkeznek. Kutatások igazolják, hogy a hosszú időn át működő despotikus uralom hatása sok évvel a rendszer bukása után is kimutatható az intézményrendszerek működésében. Nathan Nunn kutatásai például a rabszolga kereskedelem szerepét emelik ki Afrika alulfejlettsége (Nunn, 2008), illetve más kutatásaiban a lakosok egymásba vetett gyenge bizalmi szintje (Nunn – Wantchekon, 2009) vonatkozásában. Más kutatások a jól működő intézmények bizalomra és együttműködésre gyakorolt pozitív hatását emelik ki a Habsburg Monarchia kapcsán (Becker, 2011).

Tabellini (2008) kutatásai rávilágítanak arra, hogy milyen mechanizmusokon keresztül érvényesülhet a történelmi események hatása hosszú távon. Az egyik ilyen lehetséges hatás a nevelésé. Bizonyos viselkedésminták, például a másokba vetett bizalom és a helyes (morális) viselkedés alapelvei, országokon és egyéneken belül meglehetősen állandónak tekinthetők, és generációról generációra öröklődnek. Tabellini idézett kutatásai például azt mutatják, hogy az Egyesült Államokban élő első generációs bevándorlók bizalmi szintjét nagymértékben befolyásolja az, hogy az anyaországra milyen bizalmi szint jellemző. A szerző más kutatásai azt mutatják, hogy egy ország kultúrája (egymásba vetett bizalom és morális kérdésekről való gondolkodás) elsősorban az intézményrendszerre (Tabellini, 2007), majd annak áttételével a gazdasági fejlődésre van hatással (Tabellini, 2005).¹⁰ A gondolatmenet szerint, abban az esetben, ha az állampolgárok együttműködnek és bizalommal vannak egymás iránt, akkor olyan intézményrendszerek tudnak kialakulni, amelyek széles társadalmi réteg, nem pedig egy szűk elit érdekeit szolgálják. Az ilyen intézményrendszerek pedig az empirikus tapasztalatok szerint (Acemoglu et al., 2000) a hosszú távú növekedést segítik elő.

Knack és Keefer (1995) tanulmányukban a gyenge intézményrendszer gazdasági fejlődést lassító hatása mögött a korrupció szerepét hangsúlyozzák. Érvelésük szerint, ha

¹⁰ Mint ismertes, Tabellini a kultúrát egy olyan kompozit mutatóval mérte, amelynek elemei a bizalom, az önállóság, a mások tisztelete és az engedelmesség volt.

gyengék az egyéni (tulajdon)jogokat védő intézmények, az egyének és vállalatok nem bíznak abban, hogy a jogaik érvényesülnek, ez pedig bizonytalanságot szül a keresleti oldalon. Ugyanakkor a hivatalnokok szintén tudatában vannak annak, hogy az intézmények nem biztosítják az egyéni jogokat. A kínálati oldalon ezért a hivatalnokok kenőpénzt kérnek/fogadnak el, hogy biztosítsák azokat az igényeket, amelyeket az intézmények nem képesek kielégíteni. A korrupt magatartás ugyanakkor tovább rombolja az amúgy is gyenge intézményrendszer megbízhatóságát.

Más kutatások szintén elismerik, hogy a hosszú távon fenntartható fejlődés alapvető feltétele a jól működő intézményrendszer, ennek működéséhez azonban nem elsősorban a kultúrát, hanem társadalmi kohéziót tartják elengedhetetlennek (Easterly – Ritzen – Woolcock, 2006). A társadalmi kohézió definíciója ebben az esetben az, hogy milyen mértékű különbözőségek (etnikai, nyelvi, vallási, területi vagy egyéb demográfiai) léteznek egy ország lakosai között. A megfontolás szerint azok a társadalmak, ahol ezek a különbözőségek nagyok, ott nagy társadalmi ellenállás alakulhat ki sikeres és hatékony policy intézkedésekkel szemben is, így azok nagyobb eséllyel vallanak kudarcot, mint azokban a társadalmakban, ahol az ilyen jellegű megosztottság mértéke alacsony.

Mi a jelentősége ezeknek a kutatási eredményeknek a fenntartható fejlődés társadalmi indikátorai szempontjából? Véleményünk szerint annyi, hogy ezek a kutatási eredmények megadják a teoretikus keretét annak, hogy a fenntartható fejlődés szempontjából **milyen** társadalmi tényezők **miért** lényegesek. Fontosnak tartjuk ugyanis, hogy a mérni kívánt jelenségek körét ne intuitíve, hanem bizonyos empirikusan is igazolt elméletekből vezessük le. Ezek után másodlagos kérdés, hogy az egyes jelenségeket pontosan milyen indikátorokkal mérjük. A felsorolt tanulmányokból tudjuk, hogy egy ország fenntartható fejlődése szempontjából (ahhoz, hogy egy országban a polgárok széles körének érdekeit védő intézményrendszer alakuljon ki, amely intézményrendszer aztán hozzájárul a hosszú távon fenntartható fejlődéshez) lényeges elem, hogy az emberek megbíznak egymásban, együttműködnek egymással és ne legyenek nagy törések a társadalmon belül. A későbbiekben ezeknek a jelenségeknek a mérésére kell kísérletet tenni ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés társadalmi indikátoraihoz jussunk el.

4.3 Az indikátorok kidolgozásának módszertana

Társadalmi indikátorokról lévén szó, a kidolgozandó mutatóink aktuális értékeinek értelmezése körültekintést igényel, mivel önmagában egy puszta szám semmitmondó lehet. Értelmezhető jelentéssel bír azonban, ha egy jól definiált módszertannal kidolgozott mutató változásának trendjéről beszélünk, illetve, ha egy mutató adott országban mért szintjét ugyanennek az indexnek más országokban mért szintjével hasonlítjuk össze. Az indikátorok kidolgozásához tehát mindenképpen nemzetközi összehasonlító vizsgálatokat kell felhasználni, olyanokat, amelyek lehetőség szerint rendszeres időközönként kerülnek lekérdezésre.

Az indexek kialakításához szükséges adatokat tehát lakossági kérdőíves felvételekből merítjük. Bár az összehasonlíthatóság érdekében a mutatókat ország-szinten adjuk meg, fontos tudatosítani, hogy az országokra kiszámolt értékek az adott ország területén élő egyéni válaszok aggregálása. Ennek eredménye, hogy az országokra kiszámolt mutatók rendelkeznek hibahatárral (és ezeket a mutatók esetében közölni kell).

Indikátor-fejlesztési munkálatok során a jó/hatékony indikátorok kiválasztásának alapvető kritériumait mindig tekintetbe kell venni. Fontos például, hogy

- Az indikátor a probléma lényegét ragadja meg, a tartalma legyen egyértelmű, széles körben érthető és elfogadott
- Az indikátor legyen robusztus és statisztikai értelemben validált, a mintákból becsült mutatók esetében a becslések közzététele biztosítsa ennek értékelhetőségét (pl. statisztikai hiba közlése)
- Az indikátor biztosítsa a nemzetközi összehasonlíthatóságot, tehát a definíció és a számítási módszertan nemzetközileg alkalmazott definíciók és adatgyűjtési sztenderdek figyelembe vételével történjen
- Az indikátor elérhető és időszerű adatokból álljon elő, a rendszeres nyomon követés lehetősége biztosított legyen

- Az indikátor a policy gyakorlat szempontjából legyen releváns, tehát legyen érzékeny a társadalmpolitikai beavatkozásokra, de ne legyen manipulálható¹¹

Összetett indexek alkalmazása külön speciális elvárásoknak való megfelelést is jelent, amelyek a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek monitorozása esetében nagyon nehezen megvalósíthatóak. Abban ugyanis, hogy a végül megalkotott kompozit indexek mennyire képesek megfelelni a fenti kritériumoknak, szerepet játszik az, hogy

- a vizsgálat témaköreire időben és térben egyaránt hézagmentesen előálljanak a megfelelő elemi indikátorok
- rendelkezünk egy világos aggregációs procedúrával arra nézve, hogy az adott elemi indikátorokból miképpen állnak elő az indexek
- a kompozit indikátorok előállításánál alkalmazott súlyok világosak, értelmesek, kellően jól indokoltak, reprodukálhatóak legyenek
- rendelkezésre álljanak érzékenységi tesztek arra vonatkozóan, hogy az egyes elemek illetve az alkalmazott aggregálási eljárások és súlyok változtatása milyen eredményekkel jár a kapott kompozit indikátorokra vonatkozóan.

A tanulmányunkban javasolt mutatók tehát kivétel nélkül primer, vagyis egyszerű kérdésekből, illetve egyszerű számítási folyamatok eredményeként állnak elő. Az ilyen mutatók előnye a könnyű értelmezhetőségük. Ez pedig a kompozit mutatókkal szemben nagyban megkönnyíti használhatóságukat.

4.4 A javasolt indikátorok értékelésére kidolgozott szimbólumok

A tanulmány során javasolt mutatók szintjét és trendjét minden esetben értékeljük a

¹¹ Atkinson, T., B. Cantillon, E. Marlier and B. Nolan (2002): Social Indicators. The EU and Social Inclusion. Oxford: Oxford University Press. és Marlier, E., T. Atkinson, B. Cantillon, B. Nolan (2007): The EU and social inclusion. Facing the challenges. Bristol: The Policy Press

fenntartható fejlődés szempontjából. Ehhez az értékeléshez különféle grafikus szimbólumokat választottunk, amelyeket az 4.1. táblázatban mutatunk be.

4.1. táblázat Az indikátorok értékeléshez használt piktogramok

	A mutató jelenlegi szintje a fenntartható fejlődés szempontjából kedvezőtlen . A jelenlegi szint értelmezésekor az értékelés vagy az európai országokkal történő összehasonlításból, vagy a bizonyos kulcsértékekhez történő viszonyításból adódik.
	A mutató jelenlegi trendje a fenntartható fejlődés szempontjából kedvezőtlen . A trend értelmezésekor a mutató csökkenő vagy növekvő alakulását értelmezzük annak alapján, hogy a fenntartható fejlődés szempontjából a mutató alacsony vagy magas értéke a kedvező.
	A mutató jelenlegi szintje a fenntartható fejlődés szempontjából kedvező . A jelenlegi szint értelmezésekor az értékelés vagy az európai országokkal történő összehasonlításból, vagy a bizonyos kulcsértékekhez történő viszonyításból adódik.
	A mutató jelenlegi trendje a fenntartható fejlődés szempontjából kedvező . A trend értelmezésekor a mutató csökkenő vagy növekvő alakulását értelmezzük annak alapján, hogy a fenntartható fejlődés szempontjából a mutató alacsony vagy magas értéke a kedvező.
	Nincs megfelelő viszonyítási alap a mutató szintjének vagy trendjének megítéléséhez.
	Nincsen jelentős változás a mutató trendjében

5 A fenntartható fejlődés társadalmi indikátorainak kifejlesztése

Ebben a fejezetben javaslatokat teszünk a fenntartható fejlődés társadalmi indikátoraira. Az indikátorokat a hosszú távú fejlődés társadalmi tényezőire vonatkozó szakirodalom megfontolásaiból származtatjuk. Állításunk szerint ezeknek a mutatóknak az esetében hiányzik annak indoklása, hogy miért lényeges éppen ezekre a mutatókra figyelni. A KSH által javasolt mutatók (KSH, 2011) jól dokumentáltak és – bár sokszor nélkülöznek bizonyos pragmatikus szempontokat – használhatóak. Sőt, nagyon fontosnak is tartjuk, hogy politikai döntések előkészítésében ezek a társadalmi indikátorok nagyobb hangsúlyt kapjanak. Az általunk javasolt mutatók nem helyettesíteni akarják a már kidolgozott mutatórendszert. Sokkal inkább célunk ezekkel a mutatókkal a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek néhány elfelejtett, ám tudományos szempontból mégoly fontos tényezőjére felhívni a figyelmet.

A most következő fejezet három nagyobb egységből áll. Először általánosságban teszünk javaslatot a fenntartható fejlődés **társadalmi** tényezőinek vizsgálatára. Három különböző indikátorcsoportra teszünk javaslatot. A társadalmi különbségeket vizsgáló mutatók a társadalmi kohézió fenntartható fejlődésben betöltött szerepére reflektálnak. A korrupciós statisztikák értelemszerűen a korrupció mérésére vonatkoznak. A fenntartható fejlődés **emberi** tényezői esetében pedig a kultúra mérésére javasolunk mutatókat. Minden egyes indikátorcsoport esetében egyértelműen definiálható, primer indexeket javasolunk. A mérni kívánt jelenségek ugyanis meglehetősen összetettek ahhoz, hogy az összevont mutatók alkalmazhatóak legyenek. Minden indikátorcsoportban több lehetséges mutatót vázolunk fel. Az ezek közüli választás későbbi döntés kérdése, amely esetében mérlegelni kell a mutatók előállításának infrastrukturális feltételeit.

A fejezet második részében a bizalom mérésére kínálunk fel különböző lehetőségeket. Konceptióját tekintve a bizalom mérésének szükségessége a kultúra fenntartható fejlődésre gyakorolt hatásából származtatható. Ebben a fejezetben az általános – vagy emberekbe vetett – és az intézményi bizalom mérésére javasolunk különböző lehetőségeket.

Az eladósodottság mérésének szükségessége lényegében a társadalmi kohézió kritériumából származtatható. Nemzetgazdasági kockázatot jelent ugyanis, ha bizonyos társadalmi csoportok túlzott mértékben eladósodnak. Az NFFT eredetileg a pénzhasználati hedonizmus index kidolgozásának ötletét javasolta. Véleményünk szerint azonban az eladósodottság problémája komolyabb annál, hogy azt pénzhasználati szokásokkal mérjük, ezért a fejezetben az eladósodottság mérésére általánosságban teszünk javaslatot.

A mérni kívánt jelenségek monitorozására alkalmas mutatót találni nehéz. Munkánk során nem célunk a javasolt indikátorok „jóságát” versenyeztetni. Javaslataink palettát kínálnak a későbbi választáshoz, amelyhez mindenképpen figyelembe kell venni azt, hogy a mutató rendszeres időközönként (lehetőleg évenként) friss és megbízható adatokkal rendelkezzen. Ezeket a szempontokat figyelembe véve, az egyes fejezetek végén a felkínált mutatók közül ajánlunk egyet-kettőt a későbbi policy-célú felhasználásra.

5.1 Javaslatok a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek monitorozására

A kutatási kiírás szerint feladatunk a fenntartható értékrendszer mérésére szolgáló mutatók kidolgozása volt. Ezt a feladatot munkánk során tágabban értelmeztük. Az értékrendszert nem kizárólag gondolkodásmódként, hanem általánosságban társadalmi erőforrásként kezeltük. Ez az értelmezés teljes mértékben levezethető az NFFT számára készített 2011-es kutatási jelentésünk felfogásával. Ebben az értelmezésben tehát olyan társadalmi tényezőket kerestünk (és ezek nem speciálisan gondolkodásbeli elemek), amelyek hozzájárulnak egy társadalom hosszú távú fennmaradásához. A kutatási eredmények fényében három ilyen tényezőt találtunk (kohézió, korrupciómentesség, kultúra). Ebben a fejezetben minden terület méréséhez több indikátort javasolunk. Az indikátorok egy része rendszeresen közlésre kerül bizonyos intézetek közléseiben, másik részük azonban saját számításaink eredménye.

5.1.1A társadalmi kohézió mérése – területi különbségeket mérő indikátorok

Amikor egy ország hosszú távú fenntarthatóságának társadalmi tényezőit keressük, akkor a korábbi kutatások tapasztalata szerint az egyik kulcskérdés, hogy minél kisebbek legyenek az országon belüli társadalmi különbségek, hiszen azok növelik a társadalmon belüli

feszültséget, és ezért csökkentik az ország intézményrendszerének hatékonyságát. A társadalmi különbségek mérésére számos demográfiai tényező kínálkozik: nem, etnikum, iskolai végzettség, területi különbségek, stb. Természetesen ezeknek a tényezőknek a hatása össze is mosódik.

Amikor ebben az elemzésben a társadalmi különbségek jól megragadható kifejeződését kerestük, akkor választásunk a területi különbségek monitorozására esett. Választásunkat több tényező magyarázza. Egyrészt a területi egységek viszonylag pontosan definiálhatóak és mérhetőek, akár régiók, megyék vagy kistérségek formájában. Ez a jellemzőjük statisztikai használatukat sokkal kedvezőbbé teszi, mint példának okáért az etnikumét. Másrészt mérhetőségük egyértelmősége miatt az ilyen jellegű társadalmi eltérések nemzetközileg jól összevethetőek, szemben például az iskolai végzettséggel, hiszen eltérő típusú iskolarendszerek léteznek minden országban. Harmadszor a területi különbségekkel az esélyek egyenlősége jól definiálható. Az ugyanis, hogy valaki Békés megyében lakik vagy Zala megyében, az esetek többségében **adottság** és nem **eredmény** jellegű tényező (még a mobilitási és vándorlási tendenciák ellenére is). Végül, a területi tényezők önmagukban számos más társadalmi különbséget összesítenek, és látványosan (térbelileg is) reprezentálják adott esetben egy ország részekre szakadását.

Ebben a fejezetben a térbeli különbséget több területről (oktatás, munkaerő-piac, demográfia) származó mutatóval mérjük. A különbségek mértéke az egyes területeken egységesen magas szintet mutat. Ez pedig azt jelenti, hogy lényegében függetlenül attól, hogy az indikátor milyen jellegű különbözőségeket mér, a területi egységek közötti különbségek magasak. Továbbá, nincsen egyértelmű bizonyíték arra vonatkozóan, hogy ennek mértéke csökkenne.

Méréstechnikai szempontból is többféle módon mutattuk ki a területi különbségeket. Használtuk mértékegységként azt a hipotetikus állapotot, amikor nincsenek területi jellegű különbségek, és ennek viszonylatában fejeztük ki a ténylegesen tapasztalt eltéréseket (a pontszámok egymáshoz viszonyított aránya a legmagasabb és a legalacsonyabb átlagos pontszámmal rendelkező területi egység esetében). Másrészt, bizonyos indikátoroknál, a mutatóban tapasztalható átlagos különbözőség (szórás) viszonylatában is kifejeztük a területi egységek között tapasztalt eltéréseket. Végül, bizonyos indexek esetében, a területi különbségek mértékét más tényezők hatásához viszonyítottuk. Például olyan módon, hogy ha ismerjük azt, hogy egy átlagos tanuló kompetenciái egy év alatt mennyit fejlődnek,

akkor ehhez a változáshoz képest mekkorák a területi különbségek.

Az, hogy a későbbiekben a területi különbségekkel definiált társadalmi eltérések mérésére melyik indikátort, milyen módszertannal érdemes mérni, az nem elsősorban tudományos, hanem közpolitikai kérdés. Ebben a döntésben azonban mindenképpen érdemes figyelembe venni azt, hogy az adatok rendszeres időközönként álljanak rendelkezésre viszonylag hosszú idősor esetében, ha lehet nemzetközi összehasonlításban.

5.1. táblázat Összesítő adatlap: területi különbséget mérő indikátorok

Miért fontos mérni	Azokban a társadalmakban, ahol nagy különbségek vannak az állampolgárok között, ott nagy társadalmi ellenállás alakulhat ki sikeres és hatékony policy intézkedésekkel szemben is, így azok nagyobb eséllyel vallanak kudarcot.			
Ki javasolta, hogy ez egy fontos tényező	Easterly – Ritzen – Woolcock, 2006			
Hogyan lehet mérni	Különböző indikátorok területi egységek közötti különbözőségével			
Javasolt indikátorok	Adatállomány	Időszak	Mért egyenlőtlenségek	Felhasznált változók
	PISA	2003, 2006, 2009	Oktatási	Matematika, szövegértés tudomány tesztpontszámok
	Országos Kompetenciamérés	2006- 2011	Oktatási	Matematika és szövegértés tesztpontszámok
	KSH adatok	2000- 2010	Kereseti	Bruttó és nettó kereset
	KSH adatok	1990, 2000, 2008	Demográfiai, reprodukciós	Teljes termékenyégi arányszám

5.2. táblázat Területi különbségek a diákok matematika, szövegértés és természettudomány teszteredményeiben a PISA adatállomány alapján

Az indikátor neve	Területi különbségek a diákok matematika, szövegértés és természettudomány teszteredményeiben a PISA adatállomány alapján
Mit mér az indikátor	Területi különbségeket mér, a településváltó értékei alapján
Milyen területen méri ezt	Oktatás
A különbség definiálása	Első lépésben a kompetencia pontszámok átlagát számítottuk ki az öt

	kategóriás településváltozó minden értéke esetében. Második lépésben a legmagasabb és a legalacsonyabb átlag arányát vettük.	
A különbség mérésének skálája	Olyan arányok, amelyek 1 fölöttiek. Annál nagyobbak a területi különbségek, minél jobban eltér a tört értéke az 1-es értéktől.	
Milyen adatok felhasználásával	PISA	
Hány éves diákok körében mér	15 éves tanulók körében	
Milyen nagy területi különbségek mutathatóak ki	Körülbelül 2 év, a családi háttér hatásának kiszűrése után (OECD, 2010: 49)	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

A PISA adatállomány alapján nemzetközi összehasonlításban vizsgálható, hogy milyen területi jellegű különbségek vannak a tesztpontszámokban (OECD, 2010). A vizsgált országok többségében nem regionális adatfelvétel történt, ezért nem lehet konkrét földrajzi egységekhez kötötten megvizsgálni a tesztpontszámok alakulását. Minden egyes ország esetében meg lehet azonban mondani, hogy milyen különbség van a tesztpontszámokban aszerint, hogy az iskolák milyen nagyságú településen helyezkednek el. Természetesen ezekben a területi jellegű különbségekben több tényező együttes hatása érvényesül, ezek közül az egyik lehetséges tényező a családi háttér hatása. Az országok egy részében, a családi háttér hatására kontrollálva, a területi jellegű különbségek nem számítanak szignifikánsnak. Magyarországon azonban ezek után is nagyon jelentős a különbség a városi és falusi iskolák között. Maga a különbség körülbelül két év oktatásban eltöltött időnek feleltethető meg (OECD, 2010: 49).

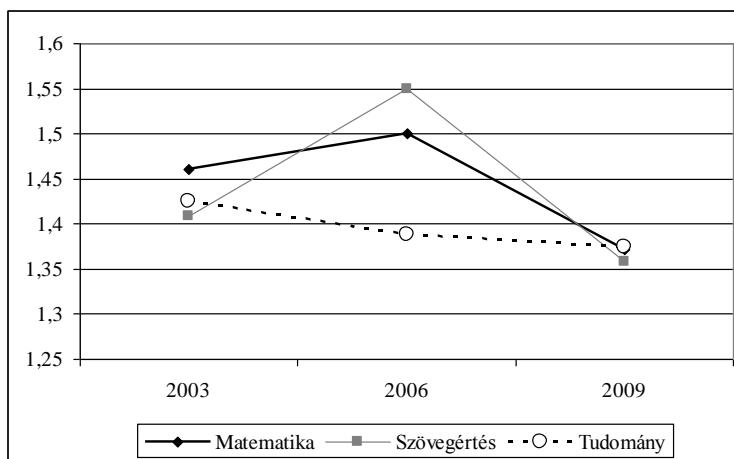
Magyarországon 2009-ben a vizsgált 34 ország között Bulgária után a 2. legnagyobb volt a falusi és nagyvárosi iskolákban tanuló diákok teljesítménye közötti különbség (5.3. táblázat). A vizsgált különbség mértéke 2003 és 2009 viszonylatában valamelyest csökkent, bár a mutató értékében 2006-ban erőteljes kilengés volt tapasztalható, legalábbis a matematika és szövegértés tesztpontszámok esetében (5.1. ábra).

5.3. táblázat Matematika, szövegértés és tudomány tesztpontszámok aránya (nagyváros/falu) és az arány nagysága 34 európai ország esetében, PISA 2009

	A tesztpontszám aránya (nagyváros/falu)			Az arány nagysága a 34 európai ország viszonylatában		
	Matematika	Szövegértés	Tudomány	Matematika	Szövegértés	Tudomány
AL	1,19	1,23	1,15	6	5	9
AT	1,08	1,13	1,08	23	15	22
BE	1,11	1,08	1,10	17	25	15
BG	1,39	1,45	1,38	1	1	1
CH	1,08	1,10	1,07	24	22	24
CZ	1,18	1,18	1,16	8	8	7
DE	1,15	1,14	1,12	11	13	13
DK	1,05	1,04	1,04	29	31	29
EE	1,04	1,07	1,04	32	27	30
ES	1,09	1,12	1,09	21	17	20
FI	1,01	1,03	1,02	34	34	34
GR	1,02	1,04	1,05	33	30	27
HR	1,10	1,12	1,09	18	18	19
HU	1,37	1,36	1,37	2	2	2
IE	1,08	1,09	1,07	25	23	25
IS	1,05	1,03	1,03	28	33	32
IT	1,08	1,17	1,07	22	10	23
LI	1,09	1,10	1,10	20	20	17
LT	1,12	1,10	1,08	15	21	21
LU	1,19	1,24	1,22	7	4	4
LV	1,10	1,09	1,06	19	24	26
MD	1,33	1,36	1,28	3	3	3
ME	1,20	1,15	1,14	5	12	10
MT	1,11	1,13	1,12	16	16	14
NL	1,06	1,07	1,04	27	26	31
NO	1,05	1,07	1,05	30	28	28
PL	1,13	1,11	1,10	13	19	16
PT	1,17	1,17	1,16	9	9	6
RO	1,16	1,20	1,17	10	6	5
RS	1,14	1,14	1,13	12	14	11
SE	1,04	1,04	1,03	31	32	33

	A tesztpontszám aránya (nagyváros/falu)			Az arány nagysága a 34 európai ország viszonylatában		
	Matematika	Szövegértés	Tudomány	Matematika	Szövegértés	Tudomány
SI	1,24	1,18	1,13	4	7	12
SK	1,12	1,17	1,16	14	11	8
UK	1,06	1,05	1,10	26	29	18

5.1. ábra Matematika, szövegértés és a természettudomány tesztpontszámok aránya Magyarországon (nagyváros/falu) , PISA 2003, 2006, 2009

5.4. táblázat Területi különbségek a diákok matematika, szövegértés teszteredményeiben az Országos Kompetenciamérés adatállomány alapján

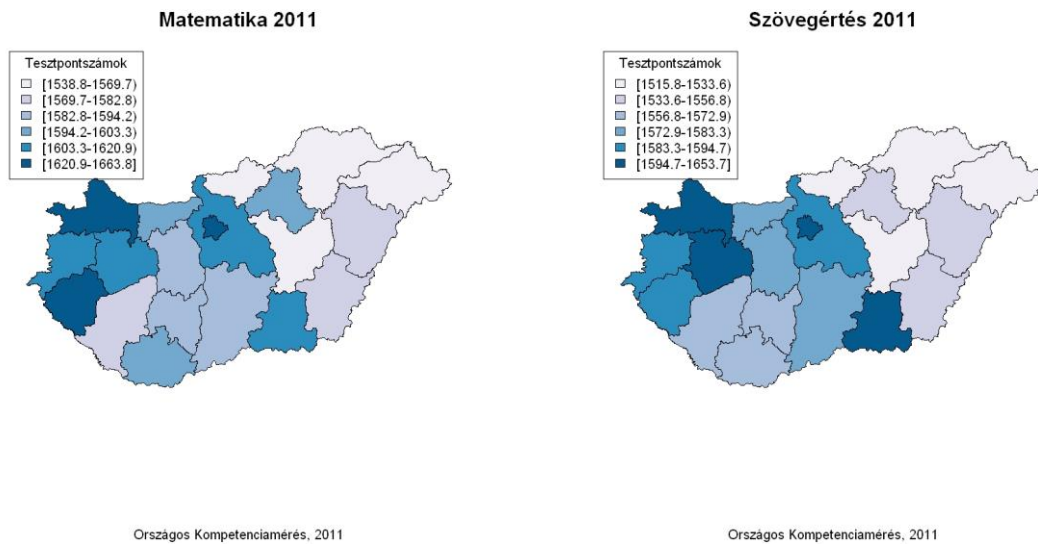
Az indikátor neve	Területi különbségek a diákok matematika, szövegértés teszteredményeiben az Országos Kompetenciamérés adatállomány alapján
Mit mér az indikátor	Területi különbségeket mér, megyei szinten
Milyen területen méri ezt	Oktatás
A különbség definiálása	Első lépésben az országos minta esetében a kompetencia pontszámokat nulla várható értékű és egy szórású skálára transzformáltuk. Második lépésben kiszámítottuk a transzformált skála átlagát megyék szerint. Harmadik lépésben a legmagasabb és a legalacsonyabb átlag különbségét számítottuk ki.
A különbség mérésének skálája	Az egységnyi szóráshoz képest mekkorák a területi egységek közötti különbségek.
Hány éves diákok körében mér	A mindenkori 8. osztályos diákok körében

Milyen adatok felhasználásával	Országos Kompetenciamérés	
Milyen nagy területi különbségek mutathatóak ki	2010-ben 2-3 oktatásban eltöltött évnek felelet meg a legjobban és a legrosszabbul teljesítő területi egységek közötti különbség	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

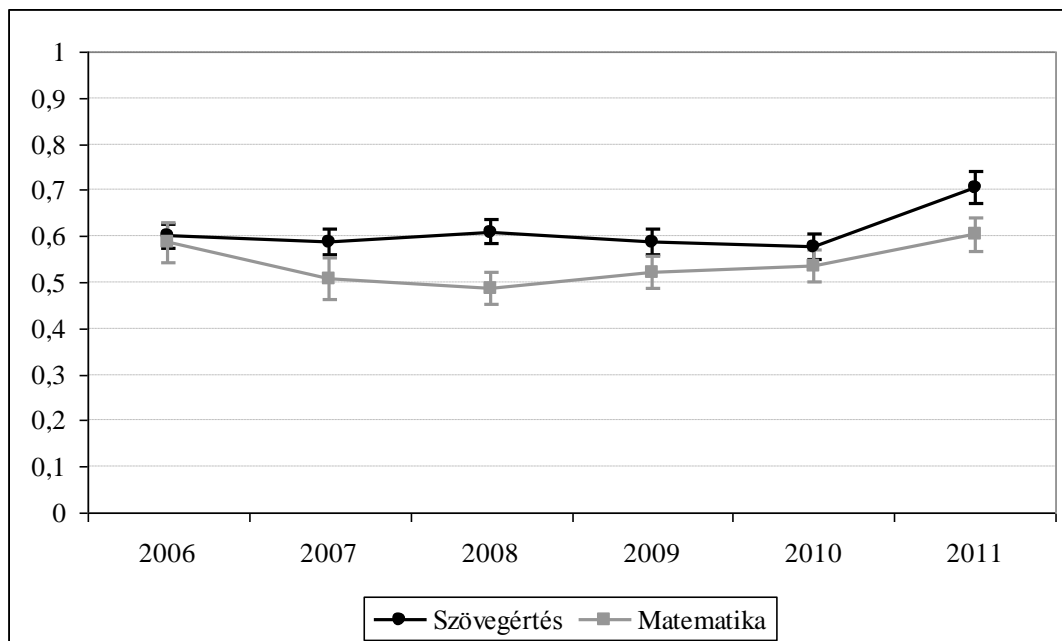
Az oktatás esetében tapasztalható területi különbségek az Országos Kompetenciamérés adatainak felhasználásával is kifejezhetőek azzal a különbséggel, hogy ebben az esetben megyei, sőt kistérségi adatok is rendelkezésre állnak, ugyanakkor csak Magyarországra és szövegértés valamint matematika területén (tudományos ismereteket nem mér a teszt). A területi különbségeket nulla átlagú és egy szórású változók esetében adtuk meg. Az átlagos különbség a legjobban és a legrosszabbul „teljesítő” területi egység között több, mint 0,5, vagyis nagyobb, mint a szórás fele. Ez a különbség egyébként a szövegértés esetében közel 3, a matematika eredmények esetében pedig nagyságrendileg 2 oktatásban eltöltött évnek felel meg, abban az esetben, ha a 6. és a 8. osztályos tanulók közötti tesztponyszám változását vetítjük ki.

A tesztponyszámokban kimutatható területi különbségeket grafikusán a 5.2. ábra mutatja, a trend alakulását pedig a 5.3. ábra szemlélteti. Mind a 5.2. ábra, mind a 5.3. ábra különbségei nyers különbségek, vagyis semmilyen egyéb változó hatása nincsen kiszűrve a területi egységek között mért tesztponyszám-eltérésekből. A nyers különbségek azonban teljes mértékben megfelelnek a mérni kívánt problémának. Bennünket ugyanis az érdekel, hogy mekkora különbség van a különböző területi egységek között. A mérni kívánt jelenség szempontjából kevésbé fontos az, hogy ez a különbség minek köszönhető és mivel magyarázható. A bemutatott különbség (5.2. ábra) egyúttal azt is mutatja, hogy 2010 és 2011 között a szövegértésben tapasztalt területi különbségek szignifikánsan nőttek, illetve 2008 és 2011 között a matematika tesztponyszámok esetében tapasztalt különbségek is emelkedtek.

5.2. ábra Területi különbségek 2011-ben matematika és szövegértés esetében a 8. osztályos tanulók körében

5.3. ábra Területi különbségek matematika és szövegértés esetében a 8. osztályos tanulók körében, 2006-2011, standardizált pontszámok, 95%-os konfidencia-intervallummal

A különbségek konfidencia-intervallumának kiszámításához a következő forrást használtuk:

<http://www.pedro.org.au/wp-content/uploads/CIcalculator.xls>

5.5. táblázat Területi különbségek a bruttó és a nettó keresetben

Az indikátor neve	Területi különbségek a bruttó és a nettó keresetben	
Mit mér az indikátor	Területi különbségeket mér, megyei szinten	
A különbség definiálása	Első lépésben megyénként kiszámítottuk a kereset változó átlagát. Második lépésben a legmagasabb és a legalacsonyabb átlag arányát vettük.	
A különbség mérésének skálája	Olyan arányok, amelyek 1 fölöttiek. Annál nagyobbak a területi különbségek, minél jobban eltér a tört értéke az 1-es értéktől.	
Hogyan definiálja a területi különbségeket	A legmagasabb és a legalacsonyabb átlagos keresettel rendelkező területi egység átlagos kereseteinek aránya	
Milyen területen méri ezt	Kereset	
Milyen adatok felhasználásával	Bruttó: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli049.html Nettó: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli050.html	
Kikre vonatkozik a statisztika	Alkalmazásban állók, életkori korlátozás nélkül	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

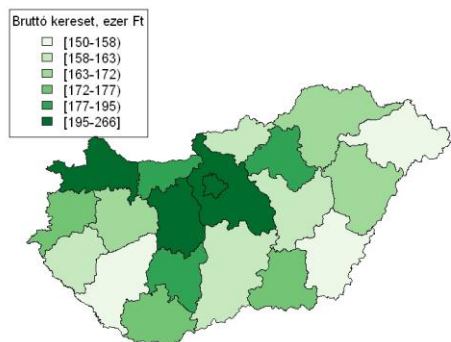
Az 5.4. ábra és 5.5. ábra az alkalmazásban állók keresetében kimutatható különbségeket mutatja megyénként. A különbség nagyságának (szintjének) megítélésében nem találtunk olyan viszonyítási alapot, amelyhez képest meg lehetett volna mondani azt, hogy a kimutatott másfél-kétszeres különbségek mennyire nagyok. Pusztán spekulatív alapon – ha a területi különbségeket a férfiak és nők 15-20%-os kereseti különbségéhez viszonyítjuk (KSH, 2011: 110) – akkor a keresetek területi eltérését jelentős különbségeknek kell tartanunk. A keresetben tapasztalt területi különbségek nagymértékben megfelelnek a GDP értékében tapasztalható területi különbségeknek (OECD, 2001b: 70).

A kereseti egyenlőtlenségek területi változása 2000 és 2008 között fokozatosan javult, utána azonban hirtelen zuhanásszerű csökkenés tapasztalható a mutató értékében, amely eredményeként a mutató majdnem – a fenntartható fejlődés szempontjából kedvezőtlen – a kiindulási értékig süllyed vissza (pontosabban emelkedett, de ebben az esetben a nagyobb számok nagyobb területi különbségeket jelentenek. A keresetek területi eltérésének növekedés egyúttal azért is figyelemreméltó, mert 2000 és 2011 között nőttek a

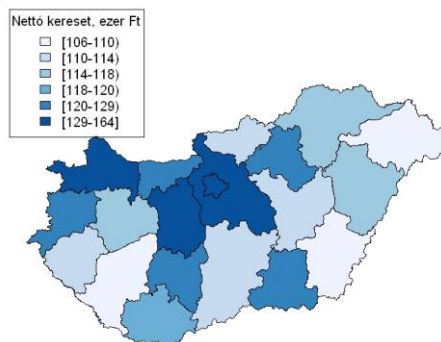
reálkeresetek¹². Az ugyanerre az időszakra vonatkozó növekvő területi különbségek pedig azt jelentik, hogy a reálkeresetek növekedése megyénként nem ugyanolyan mértékben történt.

5.4. ábra Az alkalmazásban állók bruttó és nettó keresete megyék szerint, 2010-ben

Az alkalmazásban állók havi bruttó átlagkeresete, 2010

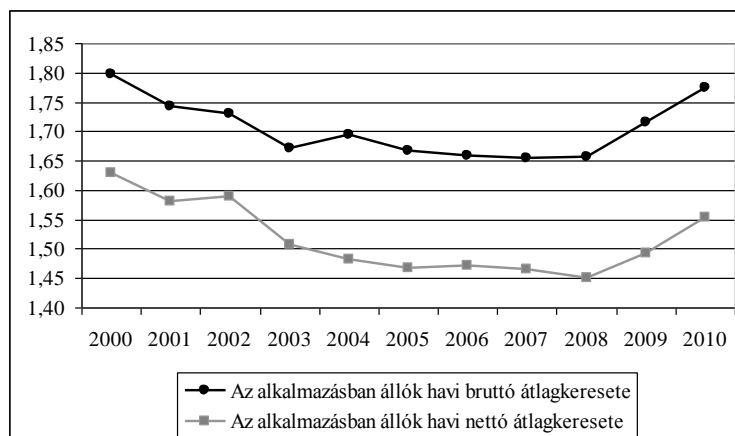
Az alkalmazásban állók havi nettó átlagkeresete, 2010

Adatok: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli049.html

Adatok: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qli050.html

5.5. ábra Területi különbségek a bruttó és nettó keresetek alakulásában megyék szerint, 2000-2010

¹² http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/xls/2_1_41i.xls

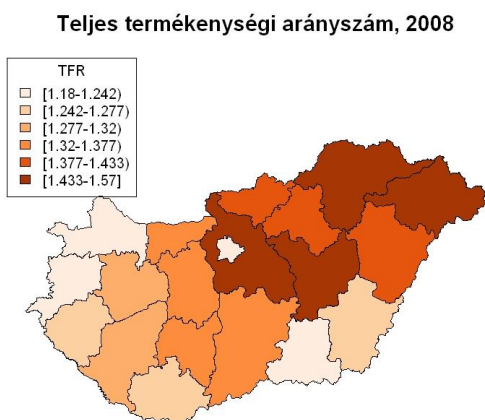
5.6. táblázat Területi különbségek a teljes termékenységi arányszám esetében

Az indikátor neve	Területi különbségek a teljes termékenységi arányszám esetében	
Az indikátor tartalma	A szülőképes korú (15-49) női népességre jutó születések átlaga.	
Milyen területen méri ezt	Demográfia, reprodukció	
A különbség definiálása	A teljes termékenységi arányszám aránya Budapest és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Az arány nagyjából megegyezik a legmagasabb és legalacsonyabb termékenységű területi egységek arányával	
A különbség mérésének skálája	Minél jobban eltér a két átlag aránya az 1-től, annál nagyobbak a területi különbségek. Minél nagyobb a területi egységekre számított ráták elérése a 2,1-től, annál fenntarthatatlanabb a rendszer.	
Milyen adatok felhasználásával	http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/terterkul.pdf	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

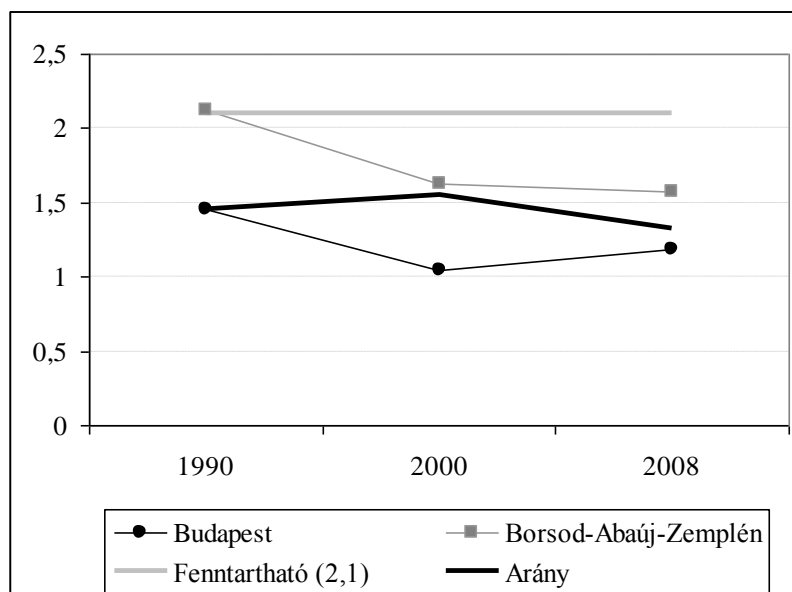
A fenntartható fejlődés szempontjából lényeges elem, hogy a társadalom fizikailag fenn tud-e maradni vagyis megszületik-e a fennmaradáshoz szükséges embermennyiség. A teljes termékenységi arányszám ebből a szempontból azért lényeges, mert megmutatja, hogy a szülőképes nők átlagosan hány gyermeket szülnének életük során. A statisztikát úgy kapjuk, hogy az adott évre jellemző születések számát elosztjuk a 15-49 éves nők számával. A társadalom fennmaradása szempontjából ennek a törtnek a 2,1-es értéke kitüntetett jelentőséggel bír, hiszen ez azt jelenti, hogy az ország jelenlegi népességszáma hosszú távon fenntartható. Magyarországon ennek a hányadosnak legmagasabb értéke 1,57 (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) és még ez is jócskán elmarad a célértéktől.

A mutató trendje lényegében változatlan, ehhez azonban hozzá tartozik az, hogy 1990 és 2000 között mindkét régióban erőteljesen csökkent a teljes termékenységi arányszám szintje. A két területi egység egymáshoz viszonyított aránya azonban ennek következtében lényegében nem változott.

5.6. ábra A teljes termékenységi arányszám területi egységenként történő eloszlása, 2008

5.7. ábra A teljes termékenységi arányszám alakulása 1990 és 2008 között Budapesten és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében

A területi különbségeket mérő indikátorok összefoglaló értelmezése

Az itt bemutatott területi különbségeknek számos magyarázta lehetséges, azok ugyanis összefoglalják a képzettség, az etnikai összetétel, a korszerkezet, a családnagyság és számos egyéb történelmi és kulturális magyarázó tényező hatását is. Amikor a területi különbségeket vizsgáltuk, akkor ezeknek a lehetséges magyarázó tényezőknek a hatását nem válogattuk szét. Amennyiben ezt megtettük volna, valószínűleg kisebb területi különbségeket kaptunk volna. Ugyanakkor az összes lehetséges tényezőre nem tudtunk volna kontrollálni. Ha azonban ez mégis sikerült volna, akkor a területi különbségek értelmezése nem mondott volna semmi társadalmi szempontból fontosat. A területi különbségek bemutatása során sokkal inkább arra akartunk rávilágítani, hogy Magyarországon a társadalmi, gazdasági és demográfiai jellemzők szerint térben jelentősen elkülönül egymástól a társadalom. Az ilyen jelentős térbeli szegregáció egy kicsi ország esetében növeli a társadalmi feszültségeket és fokozhatja a társadalmi ellenállást a fenntartható fejlődés szempontjából lényeges policy tevékenységgel szemben. Összességében megállapítottuk, hogy Magyarországon nagyon jelentős területi különbségek vannak. Mind az oktatási, munkaerő-piaci és demográfiai jellemzők szerint nagy eltérések vannak a vizsgált területi egységek között. A jelentős területi eltérésekre több nemzetközi összehasonlítás felhívja a figyelmet (OECD, 2001b, OECD, 2010, Eurostat (2011), a magyar politikai döntéshozásban azonban meglehetősen reflektálatlan ez a tény.

5.1.2A korrupciót mérő indikátorok

A fenntartható fejlődés társadalmi tényezői között a korrupció (valójában annak hánya) azért kiemelten fontos, mert valamiféle visszajelzést a társadalmi intézmények működéséről. Ha ugyanis azok rosszul működnek, az egyének megpróbálnak bizonyos helyzeteket önmaguk szabályozni. Az egyéni megoldások során az emberek a hivatali pozíciójukhoz köthető hatalom segítségével próbálnak meg eredményt elérni, és a legtöbb esetben ezeket a jogokat és kiváltságokat magáncélokra használják. Ebből a szempontból egyébként lényegében indifferens, hogy egy hivatalnok vár el ellenszolgáltatást, vagy a kliens kínálja fel azt.

A korrupció mérése koránt sem egyszerű és magától értetődő. Abban az esetben ugyanis, ha valakiről tudjuk, hogy csalni szokott, akkor mi alapján hisszük el róla, hogy igazad mond abban az esetben, amikor éppen a csalásról kérdezzük? Ugyan nem feltétlenül ettől a megfontolástól vezérelve, de a korrupció mérése során általában több forrásra támaszkodnak a statisztikák. A végleges skálapontszám kialakítása mellett legalább annyira fontos az, hogy az egyes források által alkalmazott értékelések egymástól mennyire térnek el. Magyarország esetében az látható, hogy a különböző mutatók a korrupció nagysága szempontjából viszonylag kedvezőtlen szintje relatíve nagy szórással társul.

Az ebben a fejezetben javasolt mutatók kivétel nélkül valamilyen nemzetközi szervezet által, rendszeres időközönként publikált index. Használatukkal Magyarország korrupciós fertőzöttsége összevethető a régióban, vagy akár egy tágabb ország univerzumban tapasztalható tendenciákkal. A korrupció és ezáltal a kormányzati hatékonyság vizsgálata azért is fontos, mert bár nemzetközi ajánlások vonatkoznak az ilyen jellegű statisztikák figyelemmel kísérésére, az áttanulmányozott fenntarthatósági indexekből kimaradtak ezek a mutatók.

5.7. táblázat Összesítő adatlap: a korrupció nagyságát mérő indikátorok

Miért fontos mérni	A fenntartható fejlődés szempontjából a kormányzás minőségének mérésére vonatkozó ajánlást a United Nations 2007-es kiadványa fogalmazza meg. Mindazonáltal az áttekintett nemzeti indikátorgyűjtemények egyikében sem találtunk kifejezetten erre vonatkozó statisztikákat. A szakirodalmi tapasztalatok szerint akkor, ha az uralkodó elit, vagy kiváltságos csoportok a saját érdekpozícióinak megerősítésére használja fel a gyenge intézményrendszert (korrupció) a fenntartható gazdasági növekedés nem jön létre.	
Ki javasolta, hogy ez egy fontos tényező	United Nations (2007) Knack, Steven – Keefer, Philip (1995) Kaufmann, Daniel – Kraay Aart (2002)	
Hogyan lehet mérni	Számos nemzetközi szervezet készít becsléseket a korrupcióról. Magyarországra vonatkozóan egy olyan survey adatsort találtunk, amely legalább két időpontban rendelkezésre áll.	
Javasolt indikátorok	Adatállomány	Időszak
	Transparency International Corruption Perceptions Index	1998-2011

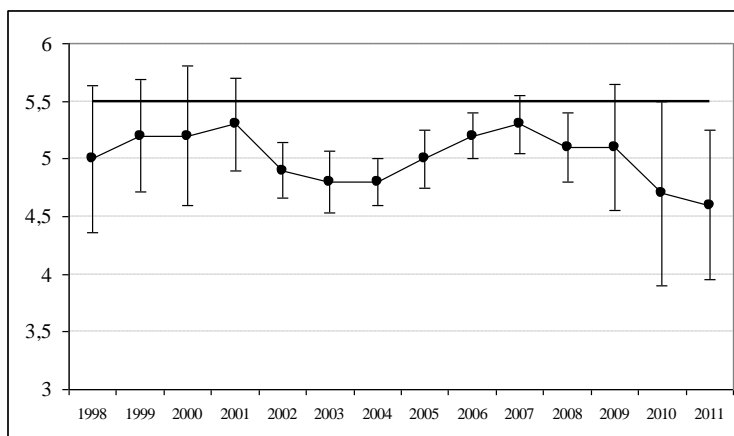
	World Bank Governance Indicators: Control of Corruption Index	1996-2009
	Transparency International Global Corruption Barometer Survey	2009-2010

5.8. táblázat Transparency International Corruption Perceptions Index (CPI)

Az indikátor neve	Transparency International Corruption Perceptions Index (CPI)	
Mit mér az indikátor	A közszférában észlelt korrupció nagyságát	
Milyen adatok felhasználásával	Nemzetközi intézetek értékelése és survey adatok együttes felhasználása	
Az index elvi terjedelme	1 (nagyon korrup) 10 (egyáltalán nem korrup)	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

Az 5.8. ábra mutatja a CPI időbeli alakulását. Az átlagértékek (1-10 közötti skála) körül feltüntettük a 90%-os konfidencia intervallumot. Mivel a megbízhatósági intervallumok összeérnek, megállapítható, hogy a mutató értékében nem következett be lényeges változás az elmúlt – nagyságrendileg másfél évtizedes – időszakban. A tapasztalt ingadozások kismértékűnek tekinthetőek. A mutató teoretikus terjedelme 1 és 10 között van, Magyarországon pedig a legtöbb vizsgált évben az elvi középvérték (5,5) alatti a mutató értéke, tehát megállapítható, hogy az index viszonylag kedvezőtlen szinten stabilizálódott.

5.8. ábra A korrupció észlelésének indexe (CPI) a Transparency International adatai alapján

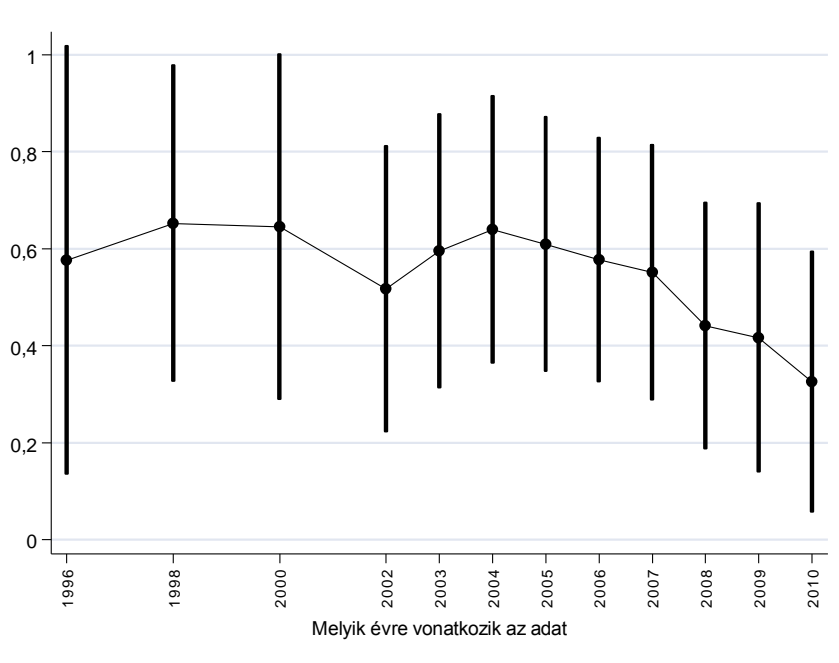

5.9. táblázat A Világbank által publikált korrupciós index

Az indikátor neve	World Bank Governance Indicators: Control of Corruption Index	
Mit mér az indikátor	A közpozíciókhoz tartozó hatalom magán célokra történő hasznosítása	
Milyen adatok felhasználásával	Nemzetközi intézetek értékelése és survey adatok együttes felhasználása	
Az index elvi terjedelme	213 ország adatai 0 várható értékű és 1 szórású változóra vannak megadva. A nullánál nagyobb értékek a korrupció kontrollálásának átlagosnál nagyobb mértékét jelentik, a negatív számok pedig ennek hiányát fejezik ki.	
Az adatsor kezdete Magyarország esetében	1996	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

A Világbank által kifejlesztett index nagy hasonlóságot mutat a Transparency International adatsorral: a mutató értéke alacsony szinten stabilizálódott. Az index készítői is felhívják a figyelmet arra, hogy a mutatók becslése nagy standard hibával történik, ám ennek ellenére is vannak olyan országok, amelyek szignifikáns javulást könyvelhetnek el még ezalatt, a történelmi léptékkal mérve, rövid idő alatt is. Ilyen Európai országok például: Észtország, Horvátország vagy Szlovákia (World Economic Forum, 2005: 87). Ezeknek az országoknak a példája egyúttal arra is felhívja a figyelmet, hogy a jó (javuló) intézményrendszerek megteremtésére nem csak a gazdag országoknak van lehetősége. Sokkal inkább ezek a társadalmi tényezők megnyitják az utat a hosszú távon fenntartható gazdasági fejlődés előtt.

5.9. ábra A Világbank által publikált *Control of Corruption index*, 95%-os konfidencia-intervallummal

Az adatok forrása: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/pdf/wgidataset.xls>, a letöltés dátuma: 2012. május 24.

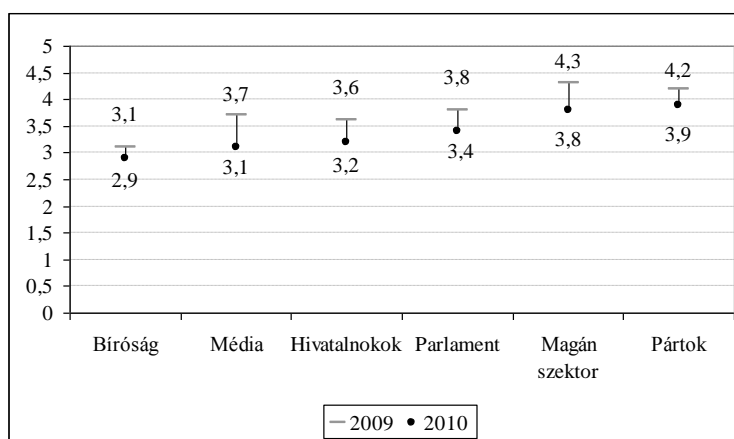
5.10. táblázat A Transparency International intézményi korrupciót mérő indexe

Az indikátor neve	Intézményi korrupció	
Felhasznált adatállomány	Transparency International Global Corruption Barometer Survey	
Mit mér az indikátor	Az intézményi korrupciót lakossági vélemények alapján	
Az index elvi terjedelme	1 (egyáltalán nem korrupt) 5 (nagyon korrupt)	
Az adatsor kezdete Magyarország esetében	2009	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

A korrupció mérésének egy másik lehetséges eszköze a survey-statisztikák használata. Az itt használt *Transparency International Global Corruption Barometer Survey* adatai részét képezik a Világban által publikált korrupciós indexnek is. A Magyarországra vonatkozó adatok 2009 és 2010 közötti időszakra érhetőek csak el. Az átlagokhoz nem sikerült standard hibákat elérni, így nem világos, hogy a 2009 és 2010 közötti kismértékű

csökkenés mennyire tartható jelentősnek. Az azonban mindenképpen megállapítható, hogy Magyarországon a közvélemény az ábrán bemutatott hat területen nagynak érzékeli a korrupciót, hiszen az index elvileg lehetséges középértéke 3, és a vizsgált mutatók nagy része efölött a szint fölött tartózkodik.

5.10. ábra A lakosság által észlelt korrupció mértéke

A korrupciót mérő indikátorok összefoglaló értelmezése

Összehasonlításuk során három különböző indikátort mutattunk be. Ezek alapján viszonylag egységes kép rajzolódik ki Magyarországról: a korrupció meglehetősen magas szinten stabilizálódott. Mindez a fenntartható fejlődés szempontjából azért lényeges, mert ha egy országban magas a korrupció, vagyis a közpozíciókhoz tartozó hatalmat magán célokra (is) használják az emberek, ez fenntartja a mindenkori elit számára kedvező *status quo*. A *status quo* fenntartásával akadály kerül az ország egésze számára előnyös intézkedések megvalósítása elé, ez pedig a hosszú távon fenntartható fejlődést gátló tényező lehet.

5.1.3A fenntartható fejlődés emberi tényezői – a kultúra mérése

A fenntartható fejlődés emberi tényezőinek kiemelésével elsősorban az emberi hozzáállás fontosságát akartuk kiemelni. Itt elsősorban olyan emberi jellemzőket emeltünk ki, amelyek nem szükségszerűen önmagukban járulnak hozzá a fenntartható fejlődéshez, hanem az intézményrendszer minőségének közvetítésével. A logika szerint a jó

intézményrendszerek nem önmaguktól alakulnak ki, hanem kialakulásuk szükséges feltétele a társadalom tagjainak együttműködése. Az itt felsorolt emberi tényezők a szakirodalom tanúsága szerint a jól működő intézményrendszerek kialakulásának a feltételét jelentik, illetve az intézmények működésének minőségéről adnak visszajelzést (ilyenek a demokrácia állapotát mérő mutatók).

Az ebben a fejezetben javasolt mutatók egy része közvélemény kutatásokból becsült adat. Egy másik csoportjuk pedig nemzetközi szervezetek által publikált kompozit mutató, amely tartalmaz közvélemény-kutatásból származó adatot is, az index előállításának pontos módszertani dokumentációja azonban az azt publikáló szervezet szellemi tulajdonát képezi. A különböző mutatók különböző hosszú idősorokra állnak rendelkezésre.

A mutatók szintje nem feltétlenül kedvezőtlen, trendjük azonban – amennyire azt van lehetőségünk megállapítani – a legtöbb esetben a fenntartható fejlődés szempontjából kedvezőtlen. Hozzá kell azonban tenni, hogy a legtöbb esetben az egyértelmű trendek kirajzolódásához nincsenek kellőképpen hosszú idősorok.

5.11. táblázat Összesítő adatlap: a fenntartható fejlődés emberi tényezői

Miért fontos mérni	Az, hogy a fejlődés hosszú távon fenntartható-e sok esetben emberi tényezőkön múlik. Ez a fejezet néhány emberi hozzáállást mérő mutatót foglal össze.		
Ki javasolta, hogy ez egy fontos tényező	Tabellini (2005) Scitovsky (1977)		
Hogyan lehet mérni	Lakossági kérdőíves felmérések		
Javasolt indikátorok	Adatállomány	Időszak	Felhasznált változók
	WVS és EVS	1982-2009	A sors irányíthatósága, tisztelet, bizalom, engedelmesség
	ESS	2002-2010	Demokráciával, gazdasági helyzettel való elégedettség
	EVS	1982	Munkamotivációk
	Economist Intelligence Unit	2006	Demokrácia index

5.12. táblázat Az intézményi környezet kulturális feltétele

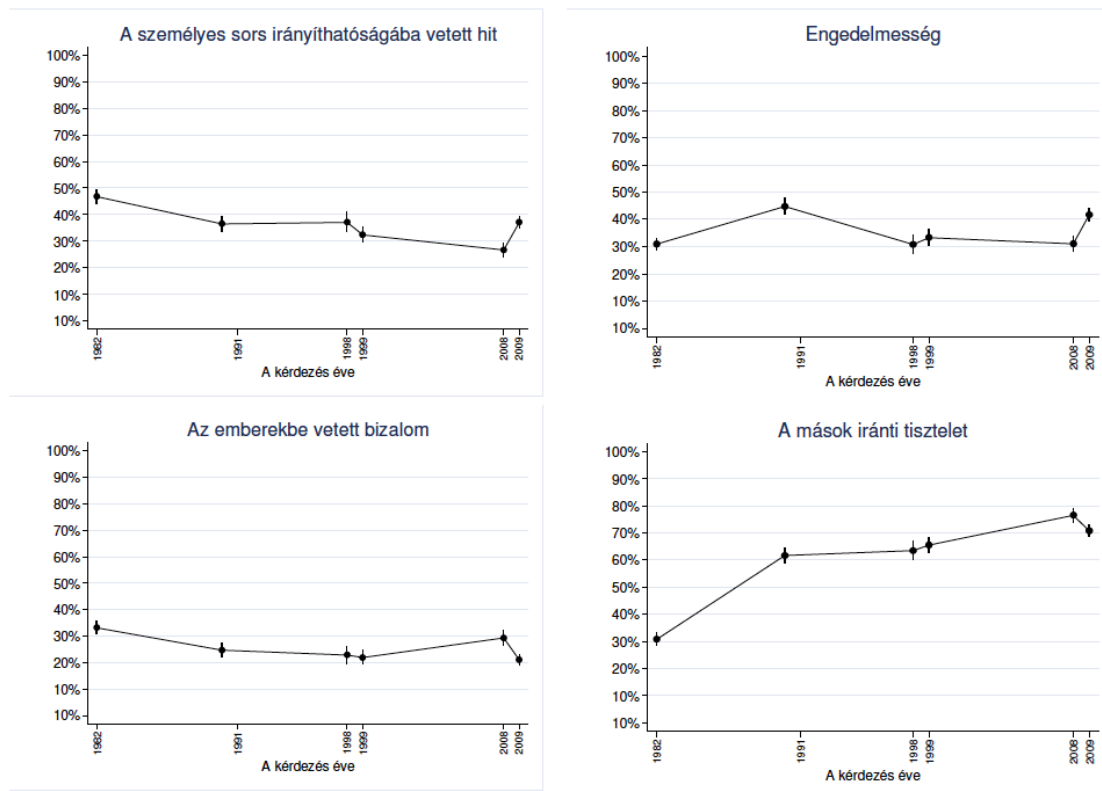
Az indikátor neve	Az intézményi környezet kulturális feltétele	
Felhasznált adatállomány	World Value Survey (WVS) és European Value Study (EVS)	
Mit mér az indikátor	A kultúra négy különböző jellemzőjét Tabellini (2005) ajánlása szerint	
Az index elvi terjedelme	0-100%	
Az index kiszámításának módja	A személyes sors irányíthatóságába vetett hit: „Egyes emberek úgy érzik, hogy teljesen szabadon határozzák meg életüket, mások viszont úgy érzik, hogy semmi befolyásuk sincs sorsuk irányítására. Kérem, a válaszlap segítségével mondja meg, hogy Ön szerint mekkora befolyása van arra, hogy miként alakul az élete? A skálán az 1-es azt jelenti, hogy „Semmi befolyása sincs sorsa irányítására”, a 10-es pedig, hogy „Nagyon sok lehetősége van sorsa irányítására.” A 8-as, 9-es és 10-es kód százalékaránya	
	Az emberekbe vetett bizalom: „Általában véve hogyan vélekedik inkább: a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy az ember nem lehet elég óvatos másokkal kapcsolatban?” A „legjobb emberben meg lehet bízni” opciót választók aránya.	
	Mások tisztelete: „A válaszlapon olyan tulajdonságokat soroltunk fel, amire nevelni lehet a gyerekeket. Melyeket tartja Ön ezek közül különösen fontosnak? Kérem, válassza ki az öt legfontosabbat!” A „Mások tisztelete, tolerancia” lehetőséget választók aránya.	
	Engedelmesség: „A válaszlapon olyan tulajdonságokat soroltunk fel, amire nevelni lehet a gyerekeket. Melyeket tartja Ön ezek közül különösen fontosnak? Kérem, válassza ki az öt legfontosabbat!” Az „Engedelmesség” lehetőséget választók aránya.	
Az adatsor kezdete Magyarország esetében	1982	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

Tabellini (2005) az emberekbe vetett bizalom, a mások tisztelete, a sors irányíthatóságába vetett hit, és az engedelmességre nevelés (mint gyereknevelési elv) indikátorain keresztül méri a kultúrát. Érvelése szerint a gazdasági fejlődés szempontjából támogató háttérrel biztosít, ha az emberek bizalommal vannak egymás iránt, ha önmaguk

alakítják sorukat, ha nem csak a saját szűk szempontrendszerüket tartják szem előtt, hanem másokra is tekintettel vannak. Egy ilyen kultúra az emberek közötti kooperációt támogatja, miközben a társadalmat nem kizárólag a felülről lefelé mutató hierarchikus irányultságok szövik át. Éppen ezért, azok a kultúrák, amelyek tekintélyelven szerveződnek, elnyomják az egyéni kezdeményezéseket. Az elméleti megfontolások fényében az engedelmességre nevelést ezért negatív hatású tényezőnek tartja a szerző, a kultúra másik három komponensét pedig pozitívnak. Eredményei szerint ha a kultúrának ezekre a mérhető elemekre koncentrálunk, akkor azt találjuk, hogy az pozitív hatással van a gazdasági fejlettségre.

A kultúra állapotát mérő négy indikátor közül a tisztelet kivételével rossz irányba történt a változás az elmúlt időszakban. Magyarországon ugyanis csökkenő mértékben gondolják úgy az emberek, hogy képesek irányítani sorsukat, illetve csökkent az emberekbe vetett bizalom mértéke is. A tekintély tisztelete – amelyet az indikátorok közül az engedelmesség mér – ugyanakkor növekedett. A mások iránti tisztelet esetében azonban szinte ugrásszerű pozitív változás történt. Az indikátor szintjét nehéz értékelni (ezért is szerepel a bizonytalanságot jelölő piktogram). Mivel négy különböző jellegű mutatóról van szó, ezért nem tartottuk célszerűnek azt, hogy ezekből hozunk létre valamilyen összevont mérőszámot. A mutatók értéke ugyanakkor egymástól nagyon különbözik. A vizsgálatban szereplő körülbelül 100 ország adatai alapján az a megállapítás tehető, hogy Magyarországon mindegyik mutatónak az értéke (még a tisztelet esetében a növekvő trend ellenér is) átlag alattinak vagy legfeljebb átlagosnak tartható.

5.11. ábra A kultúra Tabellini által javasolt négy aspektusának alakulása Magyarországon

Definíciók.

A személyes sors irányíthatóságába vetett hit: „Egyes emberek úgy érzik, hogy teljesen szabadon határozzák meg életüket, mások viszont úgy érzik, hogy semmi befolyásuk sincs sorsuk irányítására. Kérem, a válaszlapon segítségével mondja meg, hogy Ön szerint mekkora befolyása van arra, hogy miként alakul az élete? A skálán az 1-es azt jelenti, hogy „Semmi befolyása sincs sorsa irányítására”, a 10-es pedig, hogy „Nagyon sok lehetősége van sorsa irányítására.” A 8-as, 9-es és 10-es kód százalékaránya

Az emberekbe vetett bizalom: „Általában véve hogyan vélekedik inkább: a legtöbb emberben meg lehet bízni, vagy az ember nem lehet elég óvatos másokkal kapcsolatban?” A „legtöbb emberben meg lehet bízni” opciót választók aránya.

Mások tisztelete: „A válaszlapon olyan tulajdonságokat soroltunk fel, amire nevelni lehet a gyerekeket. Melyeket tartja Ön ezek közül különösen fontosnak? Kérem, válassza ki az öt legfontosabbat!” A „Mások tisztelete, tolerancia” lehetőséget választók aránya.

Engedelmesség: „A válaszlapon olyan tulajdonságokat soroltunk fel, amire nevelni lehet a gyerekeket. Melyeket tartja Ön ezek közül különösen fontosnak? Kérem, válassza ki az öt legfontosabbat!” Az „Engedelmesség” lehetőséget választók aránya.

5.13. táblázat Munkamotivációk

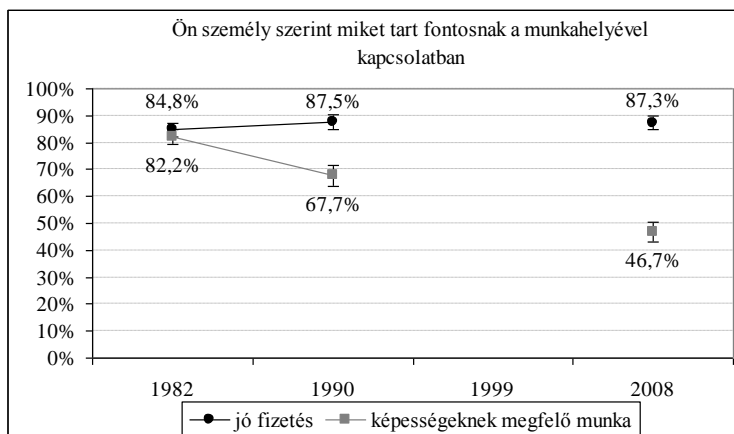
Az indikátor neve	Munkamotivációk	
Felhasznált adatállomány	European Value Study (EVS)	
Mit mér az indikátor	Az alkalmazásban állók mekkora mértékben gondolják úgy képességeik kibontakoztatása, illetve a fizetés fontos a munkahely megválasztásában (ezek nem egymást kizáró opciók). Ha az emberek csak jó fizetést akarnak és nem akarják kibontakoztatni képességeiket, akkor ez a munka minőségének rovására mehet.	
Az index elvi terjedelme	0-100%	
Az index kiszámításának módja	Ezt a statisztikát csak az alkalmazásban állókra számítottuk ki, és az adott opciót választók arányával definiáltuk. Maga a kérdés így hangzott: „Most felsorolok néhány szempontot, amit az emberek a munkahelyükkel kapcsolatban fontosnak tartanak. Kérem, nézze végig a kártyát és mondja meg, hogy Ön személy szerint miket tart fontosnak a munkahelyével kapcsolatban?”	
Az adatsor kezdete Magyarország esetében	1982	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

A munkamotivációk mérése azért lényeges, mert az ember a munkavégzés során nem csak egyéni célokat valósít meg, hanem hozzájárul a társadalom fenntartásához. Feltételezhetően abban az esetben magas a produktivitás, ha az egyének a munkavégzésük során tudásuk legjavát igyekeznek nyújtani és nem a saját – adott esetben rövidtávú – céljaik kielégítésére törekszenek.

Magyarországon az EVS adatai alapján drasztikusan lecsökkent azoknak az aránya, akik a képességeiknek megfelelő munkavégzést fontos kritériumnak tartották, míg a magas fizetés követelménye egy meglehetősen magas szinten stabilizálódott. Scitovsky Tibor (Scitovsky, 1977:96) rámutat arra, hogy munkavégzés minősége szempontjából a munkával való elégedettség és a munkavégzés öröme kulcsfontosságú, és ezek hatással lehetnek a termelékenységre. Mások megállapítása szerint (Hankiss, 1983, 175)

Magyarországon az elmaradott viselkedéskultúra látszik meg a munkaerő kihasználtságában. Az a tendencia, amely a képességeknek megfelelő munkavégzés csökkenő értékét mutatja egyúttal értelmezhető úgy, hogy hazánkban egyre kevésbé szeretnék az emberek a képességeik legjavát adni a munkahelyükön. Az EVS adatokat áttanulmányozva találunk egyébként olyan európai országot, ahol a magyarországinál alacsonyabb szintet üt meg a képességeknek megfelelő munkavégzés követelménye, de a drasztikusan csökkenő tendencia szinte példátlan Európában.

5.12. ábra A munkamotivációk alakulása Magyarországon

Az EVS 1999-es adatai esetében valamilyen probléma lehet, a becsült arányok ugyanis 99% (jó fizetés) és 97% (képessegeknek megfelelő munka).

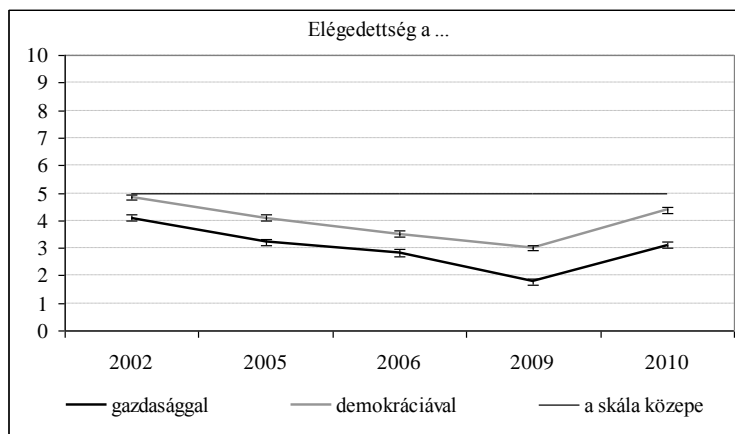
5.14. táblázat A demokrácia és a gazdaság megítélése

Az indikátor neve	A demokrácia és a gazdaság megítélése	
Felhasznált adatállomány	European Social Survey (ESS)	
Mit mér az indikátor	A gazdasági helyzettel, illetve a demokráciával való elégedettség	
Az index elvi terjedelme	0-tól 10-ig terjedő skála	
Az index kiszámításának módja	Skálaátlagok	
Az adatsor kezdete Magyarország esetében	2002	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje

A gazdaság és a demokrácia állapotának megítélése azért fontos, mert ezekben az

indikátorokban a választópolgárok értékítélete tükröződik az ország állapotáról és a kormányzat hatékonyságáról (Norris, 1999). Az ESS adatai szerint Magyarországon 2002 és 2009 között szignifikánsan csökkent mindkét mutató, majd a 2009 és 2010 közötti időszakban jelentős pozitív irányú változás következett be. Ezt a növekedést is figyelembe véve 2002 és 2010 között szignifikánsan csökkent az elégedettség mindkét vizsgált területen. A vizsgált időszak egészében mindkét mutató szintje alatta maradt a skála elvileg lehetséges középértékének.

5.13. ábra A kormányzat hatékonyságával kapcsolatos elégedettségi mutatók

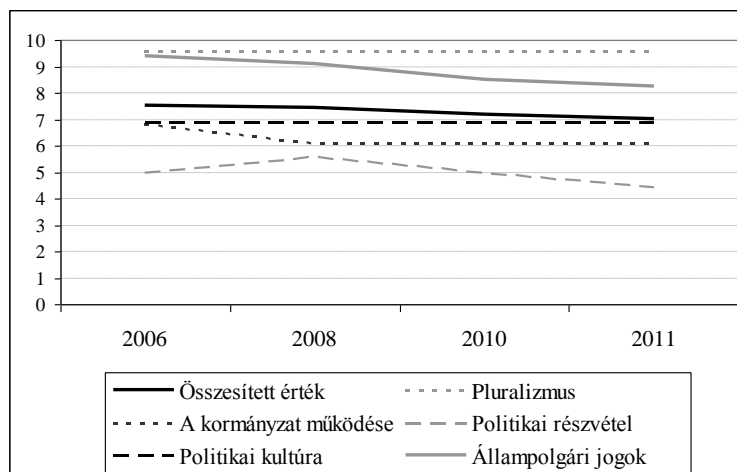
5.15. táblázat Demokrácia index

Az indikátor neve	Demokrácia index	
Felhasznált adatállomány	Economist Intelligence Unit publikációk	
Mit mér az indikátor	A demokrácia állapotát	
Az index elvi terjedelme	0-tól 10-ig terjedő skála	
Az adatsor kezdete Magyarország esetében	2006	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

Az Economist Intelligence Unit demokrácia indexe 167 ország esetében ad becslést a demokrácia állapotáról. Az index értékét először 2006-ban publikálták, utána 2008-ban, 2010-ben és 2011-ben. Az adatok 60 kérdésből álló kérdőívből származnak, ezeket

szakértők tölti ki, de ezek személyéről, nemzetiségéről és intézményi kötődéséről a riportból nem derül ki semmi. A kérdések közül sok közvélemény-kutatásból van becsülve, általában a World Value Survey adatainak felhasználásával. Az összesített index és néhány részindex is Magyarországon csökkenő tendenciát mutat. Pontosán nem lehet azonban megmondani, hogy a csökkenés mennyire szignifikáns. Az azonban biztos, hogy Magyarország a vizsgált 167 ország közül a 2006-os 38. helyről a 49. helyre kerül 2011-ben. Különösen drasztikus – több, mint 1 pontos – csökkenés látható az állampolgári jogokat mérő alindex esetében.

5.14. ábra Economist Intelligence Unit által publikált demokrácia indexe értékei Magyarországon

Az adatok forrása:

2011: http://www.sida.se/Global/About%20Sida/S%C3%A5%20arbetar%20vi/EIU_Democracy_Index_Dec2011.pdf (letöltés dátuma: 2012: április 23.)

2010: http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf (letöltés dátuma: 2012: április 23.)

2008: <http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf> (letöltés dátuma: 2012: április 23.)

2007: http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf (letöltés dátuma: 2012: április 23.)

A fenntartható fejlődés emberi tényezőit mérő indikátorok összefoglaló értelmezése

Felmerül a kérdés, hogy a javasolt mutatók a policy gyakorlat számára mennyire használhatóak. Ebben a döntésben, mint ahogyan minden korábbi javaslatunkban is, elsősorban két lényeges szempont vezet a javaslattevésben. Az, hogy lehetőleg minél hosszabb idősről, minél rendszeresebb időközönként álljanak rendelkezésre adatok.

Ennek a feltételnek az intézményi környezet kulturális feltételeit összegző mutatók felelnek meg a legjobban. Ebben az esetben azonban négy mutató egyszerre történő monitorozása szükségeltetik, ami mindenképpen körülményes. Abban az esetben, ha a négy mutató átlagát vesszük – olyan módon, hogy az engedelmesség értékét negatív előjellel szerepeltetjük – akkor azt találjuk, hogy az elmúlt tizenöt évben enyhén növekedett a mutató értéke. Ez azonban kizárólag azért van, mert a tisztelet értékében radikális növekedés következett be, mindazonáltal az átlagos növekedés még így is meglehetősen csekély.

5.2 Javaslato k a bizalom mérésére

Korábbi irodalom áttekintő tanulmányunkban (TÁRKI, 2011) a bizalom mérésének több lehetséges módját mutattuk be számos hazai és nemzetközi vizsgálat eredményének felhasználásával. Amikor a bizalom mérésére javasolunk indikátorokat, akkor olyan mutatókat javasolunk, amelyek lehetőség szerint hosszú időperiódust fognak át, viszonylag rendszeresen lekérdezésre kerülnek és lehetőleg nemzetközi adatállományban szerepelnek. Magyarországon két ilyen adatállomány érhető el: az European Values Study (EVS) és a World Value Survey (WVS) adatállományai, illetve az European Social Survey (ESS). Ez a két adatállomány 1982 és 2010 közötti időszakra szolgáltat adatokat. Sajnos azonban a két adatállomány nem ugyanazokat a kérdéseket használja. Azt azonban lehet vizsgálni a két adatállománnyal, hogy a mért jelenség szignifikánsan változik-e, illetve a változások ugyanazt a tendenciát mutatják-e. Ebben a fejezetben ezt tesszük. Az EVS-WVS és az ESS adatállományok alapján kiszámítunk néhány, a bizalom mérésére alkalmas mutatót, és megnézzük, hogy ezek változnak-e, illetve ha változnak, akkor azonos irányba mutat-e a változás.

Ahogy an azt a későbbiekben látni fogjuk, mind az általános, vagy emberekbe vetett bizalom, mind az intézményi bizalom értékében meredek esés tapasztalható, ha a rendszerváltás előtti és utáni adatokat vetjük össze. Ebből a csökkenésből azonban nem szabad azt a téves következtetést levonni, hogy a kommunizmus idején jobbak lettek volna a társadalmi intézmények. A bizalom szintje ugyanis a legtöbb országban csökkent, és stabilnak csak az egyéneknek vagy egy születési kohorszoknak a bizalmi szintje tekinthető. Egyébként a bizalom és a demokrácia közötti összefüggés a kommunista országok

esetében nem szükségszerűen pozitív (Uslaner, 2002: 229).

A javasolt mutatók minden esetben primer kérésekre adott válaszok átlagai. Ennek oka az, hogy általában a szakirodalom (Uslaner, 2002) is ezekkel a kérdésekkel méri a bizalmat, másrészt ilyen módon a javasolt mutatók könnyen reprodukálhatóak.

5.16. táblázat Összesítő adatlap: a bizalom lehetséges mérőszámai

Miért fontos mérni	A mindennapi életünkben rengeteg olyan döntést hozunk, amely feltételezi a bizalmat. Bizalom nélkül akadályozottá válik az egymással való együttműködés. Az együttműködést „megdrágítják” az annak formai kereteit tisztázó szerződések. A gazdasági és pénzügyi együttműködések (például egy beruházás vagy egy hitelfelvétel) ezáltal nem csak drágábbak, de lassabbak is lesz.		
Hogyan lehet mérni	Lakossági felmérések adataink felhasználásával		
Javasolt indikátorok	Felhasznált adatok	Időszak	Milyen mutatók állíthatók elő
	European Values Study (EVS) és World Value Survey (WVS)	1982-2009	Az általános, emberekbe vetett, bizalmat és az intézményi bizalmat mérő mutatók
	European Social Survey (ESS)	2002-2010	Az általános, emberekbe vetett, bizalmat és az intézményi bizalmat mérő mutatók

5.2.1 Az emberekbe vetett általános bizalom

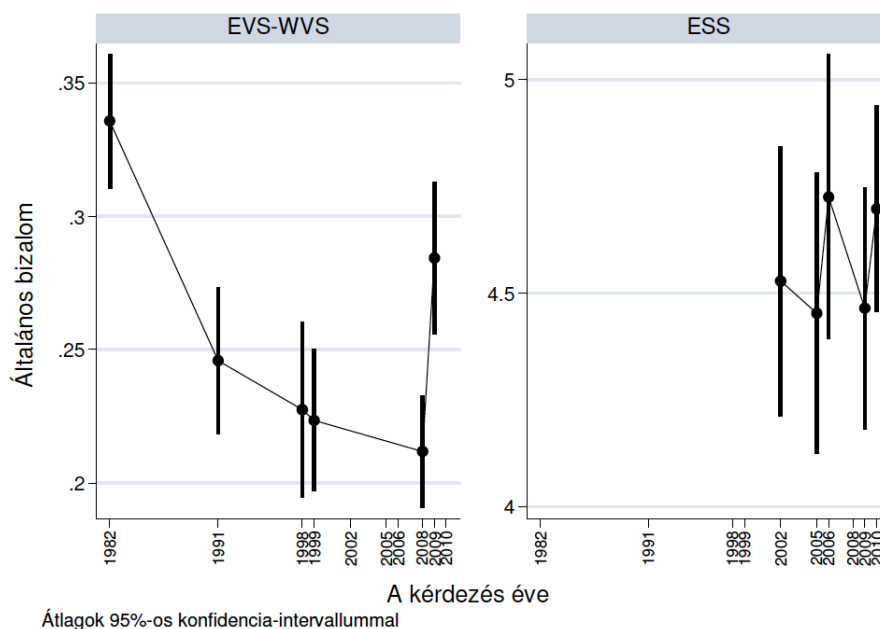
5.17. táblázat Az emberekbe vetett általános bizalom

Az indikátor neve	Az emberekbe vetett általános bizalom	
A felhasznált adatok	European Values Study (EVS), World Value Survey (WVS), European Social Survey (ESS).	
A mérés módja	Két kategóriás skála esetében (EVS-WVS): „A legtöbb emberben meg lehet bízni” opciót választók aránya. A másik válaszkategória: „Az ember nem lehet elég óvatos” Az ESS-ben ugyanez a két lehetőség 0-10-es skálán volt mérve, itt átlagokat használtunk.	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

Az emberekbe vetett általános bizalom mérésekor általában azt a kérdést tesszük fel a megkérdezettnek, hogy véleménye szerint mennyire lehet megbízni az emberekben. Ami azonban adatállományok között különbözik az az, hogy ezt a kérdést milyen jellegű skálán mérik. Az EVS-WVS adatok a kérdésre két válaszkategóriát kínálnak: „A legtöbb emberben meg lehet bízni”, illetve: „Az ember nem lehet elég óvatos”. Az ESS-ben ezzel szemben ugyanezt a kérdést 0-10-es skálán mérik. A

5.15. ábra az emberekbe vetett bizalom alakulását mutatja a két említett adatállomány alapján. Ami egyből szembetűnik, hogy Magyarországon az EVS-WVS adatok alapján a 0,3 körüli érték, 0,2-re csökkent. Vagyis míg a rendszerváltás előtt tízből hozzávetőleg hárman gondolták úgy, hogy a legtöbb emberben meg lehet bízni, a 2000-es évek első évtizedének végére már csak tízből ketten vélekednek így. Az Egyesült Államokban egyébként ugyanebben az időszakban a 0,4 körüli érték 0,35 körülire változott (Uslaner, 2002: 174). Rövidebb időperiódust nézve érdekes megállapítás, hogy az EVS-WVS adatok szerint 2008/2009 között szignifikánsan nőtt a bizalom, ugyanez a növekedés azonban nem mutatható ki az ESS adatai alapján. Az ESS alapján 2002 és 2010 között nem történt szignifikáns változás a bizalom szintjében.

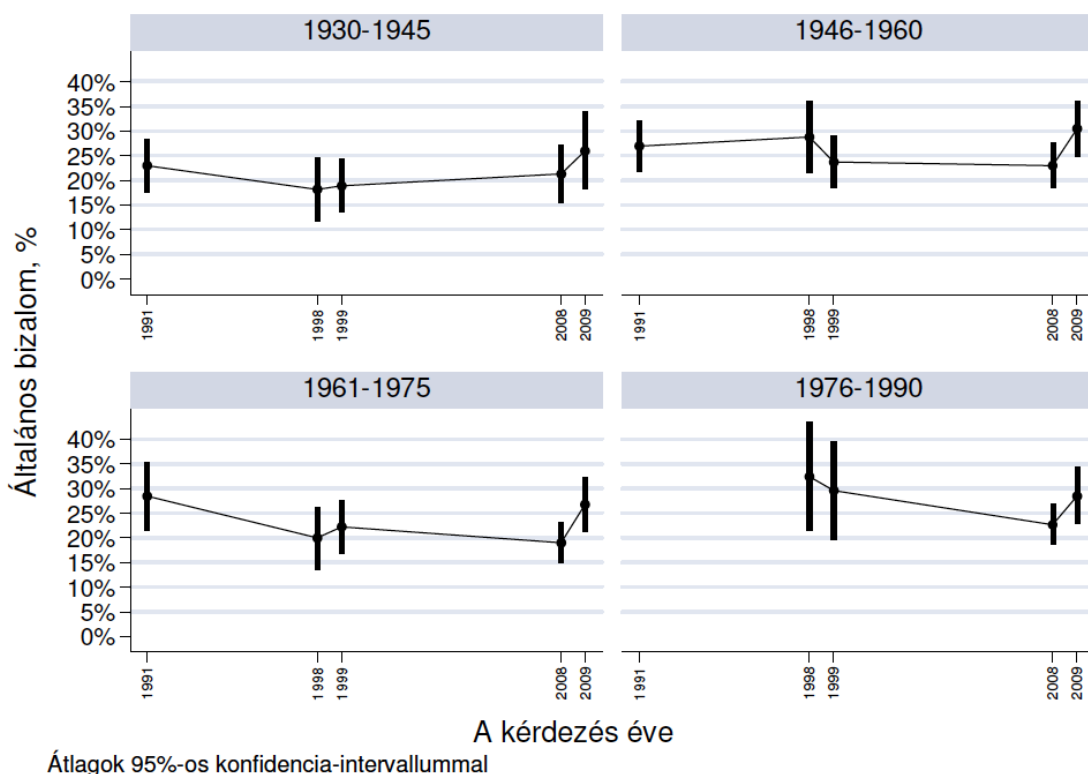
5.15. ábra Az emberekbe vetett általános bizalom szintjének alakulása Magyarországon, 1982-2010

A következő ábrán azt mutatjuk be, hogy a bizalom mennyire stabil életkori kohorszok szerint (5.16. ábra). A bizalom szintjének alakulását négy életkori csoport esetében néztük meg: az 1930-1945, az 1946-1960, az 1961-1975, valamint az 1976-1990 között születettek esetében. Ami az ábráról látszik, hogy a bizalom szintje a különböző

életkori csoportok esetében stabil (a 95%-os konfidencia intervallumok átfedik egymást), illetve az egyes kohorszok között lényeges különbségek nem mutathatóak ki. Az adatoknak ez a típusú szemléltetése megerősíti, hogy a bizalom, ha nem is hosszú távon, de szűk húsz év alatt, stabilnak mutatkozik (sajnos az 1981-es adatok nem tartalmazták a születési év változót, így hosszabb időszorra nem tudtuk megnézni a bizalom életkor szerinti mintázatát).

5.16. ábra Az általános bizalom életkori kohorszok szerinti alakulása az EVS-WVS adatok alapján

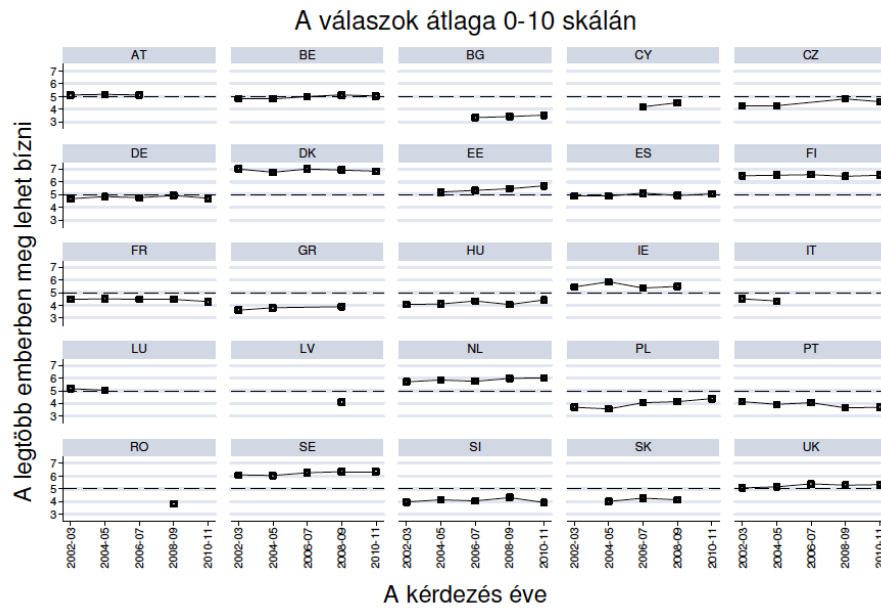

Felhasznált adatok: EVS-WVS

Az emberekbe vetett bizalom alakulását az ESS alapján mutatjuk be (5.17. ábra, 5.18. ábra és 5.19. ábra) az európai országokra koncentrálnak. Európai összehasonlításban a magyarországi bizalmi szint alacsonynak mondható, bár nem a legalacsonyabb a vizsgált országok között (5.17. ábra). Az európai országokban a bizalom szintje egyébként keveset változott a kétezres évek első évtizedében. Igazán nagy pozitív változás Lengyelországban történt, jelentős csökkenés pedig Portugáliában volt regisztrálható (5.18. ábra). Az iskolázottak általában jobban bíznak az emberekben, mint az iskolázatlanok. Ez az összefüggés Magyarországon is igaz, bár az iskolázottság szerinti különbségek

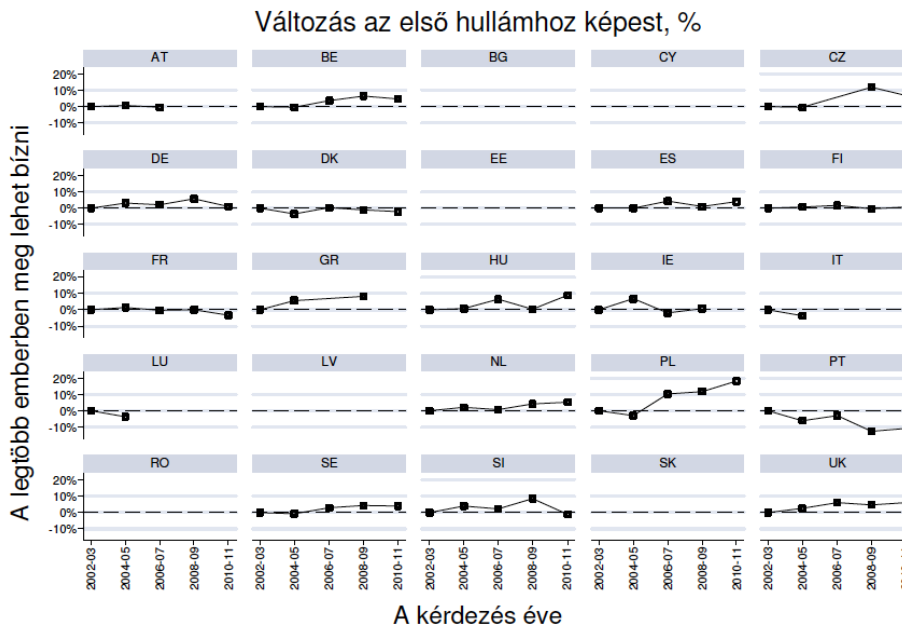
némiképpen csökkentek (5.19. ábra).

5.17. ábra: Az emberekbe vetett általános bizalom szintjének alakulása az európai országokban, 2002-2011

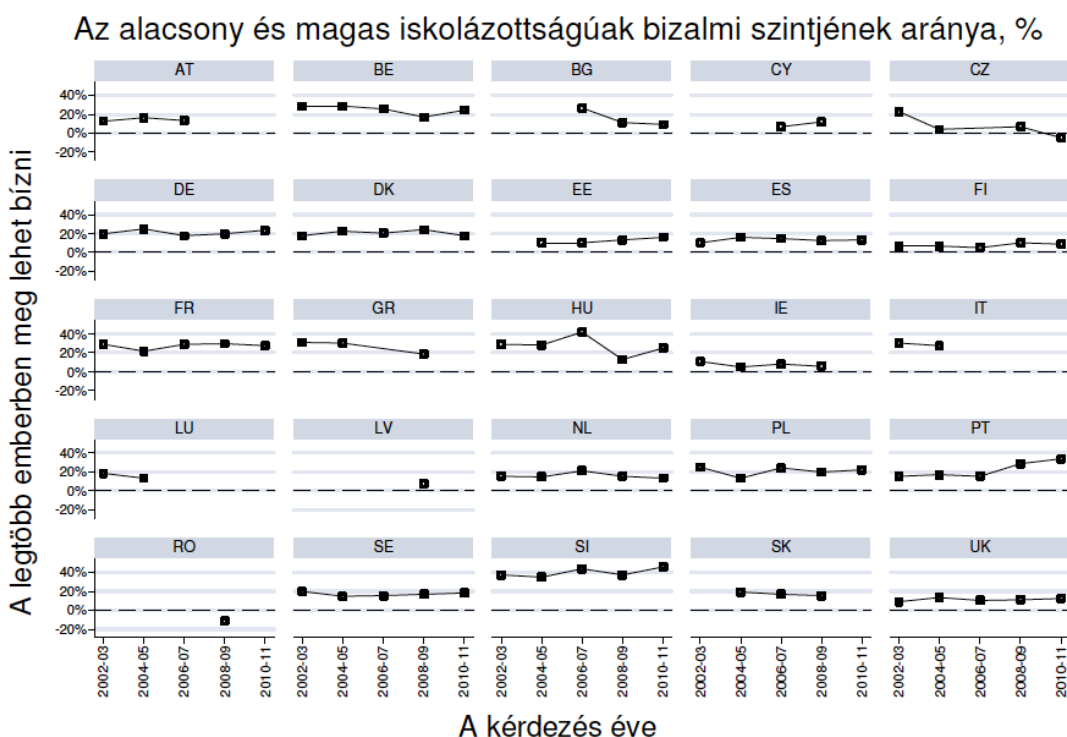
Felhasznált adatok: ESS

5.18. ábra Az emberekbe vetett általános bizalom változása az európai országokban, 2002-2011

Felhasznált adatok: ESS

5.19. ábra Iskolázottságbeli különbségek a bizalom szintjében az európai országokban, 2002-2011

Felhasznált adatok: ESS

5.2.2 Intézményi bizalom

5.18. táblázat Intézményi bizalom

Az indikátor neve	Intézményi bizalom	
A felhasznált adatok	European Values Study (EVS), World Value Survey (WVS), European Social Survey (ESS).	
A mérés módja	EVS-WVS: Négy kategóriás skála (nagyon, meglehetősen, nem nagyon, egyáltalán nem. A „nagyon” és „meglehetősen” kategóriák aránya. ESS: 0-10 skála, a skála átlaga.	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

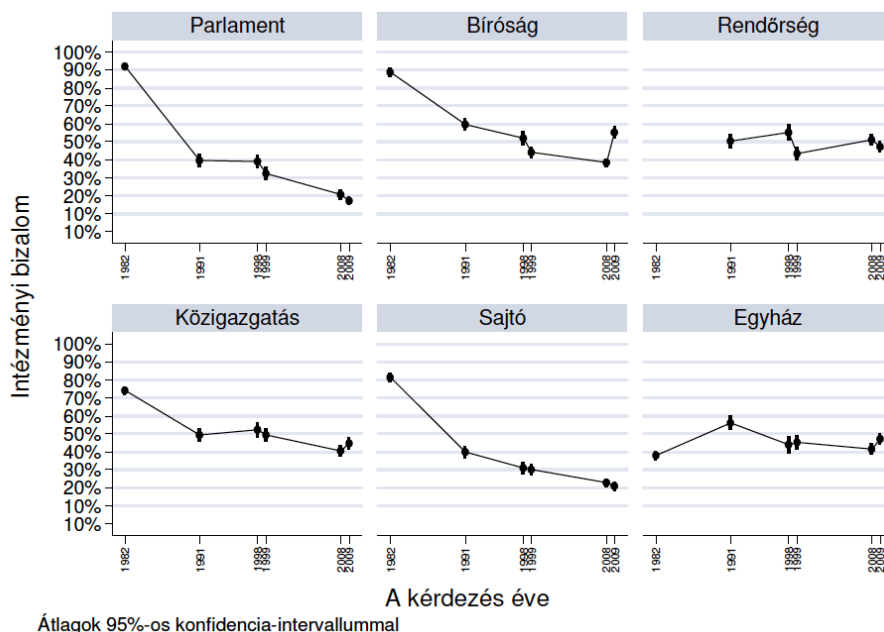
Az intézményi bizalom esetében olyan intézményeket választottunk ki, amelyek esetében meglehetősen hosszú időszakról állnak rendelkezésre adatok. A parlamentbe és a bíróságba vetett bizalom egyúttal a kormányzás hatékonyságának megítéléséről is ad

visszajelzést, hiszen ezek a hatalmi ágakba vetett bizalmat jelentik (a kormány iránti bizalom adata sajnos hosszabb távon nem állt rendelkezésre). A többi kiválasztott intézmény a hétköznapi élet egy-egy fontos irányítja, lényeges tehát a beléjük vetett bizalom mérése.

Hosszabb, 27 éves, időtávlatban az intézményi bizalom jelentős csökkenése figyelhető meg a parlament, a bíróság, a közigazgatás és a sajtó esetében is. Ezen intézmények esetében a drasztikus bizalomvesztés a 80-as 90-es évek között történt, bár a csökkenés a legtöbb esetben folytatódott a rendszerváltás után is. A rendőrség és az egyház esetében más a helyzet. Itt tendenciaszerű változások nem történtek, bár az egyház iránti bizalom a rendszerváltást követően megnőtt, és a szintbeli emelkedés nem csökkent vissza teljes mértékben a rendszerváltás előtti szintre.

Az intézményi bizalom tendenciájának alakulását nehéz egyértelműen meghatározni. A legfrissebb ESS adatok alapján ugyanis néhány intézmény esetében megszakad a csökkenő tendencia, és az adatok növekedést mutatnak. Nehéz azonban megmondani, hogy itt egyetlen kiugró adat van-e vagy hosszabbtávú szintbeli emelkedésről beszélhetünk majd. Arra vonatkozóan pedig még spekulációba sem érdemes bocsátkozni, hogy vajon a pozitív irányba történő elmozdulások az EVS-WVS adatokon is kimutathatóak lesznek e majd.

5.20. ábra Az intézményi bizalom Magyarországon, 1982-2009. Felhasznált adatok: EVS

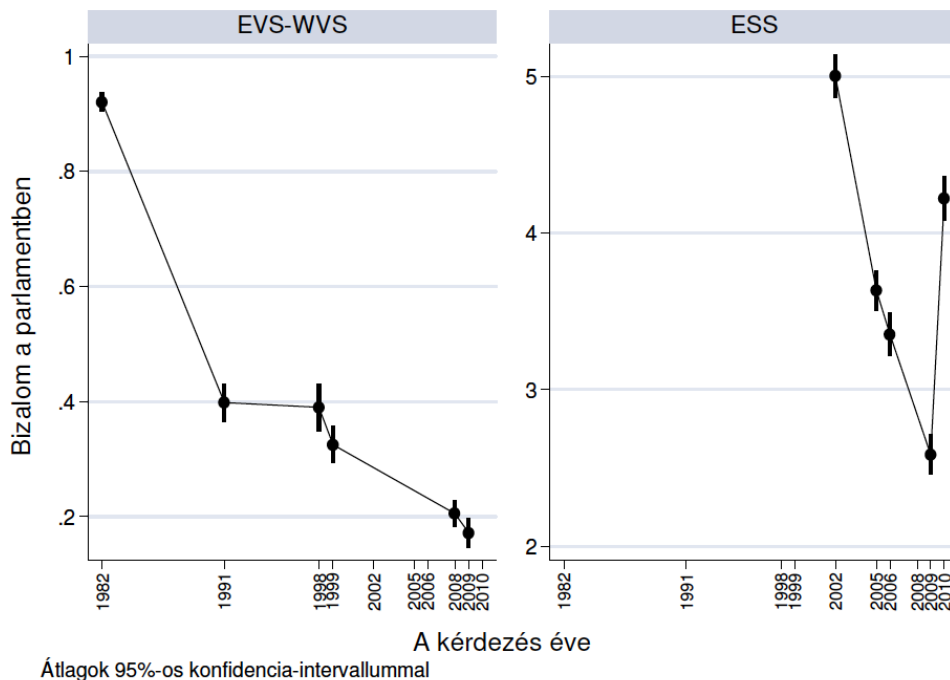

Három kiemelt intézmény esetében vizsgáltuk meg az intézményi bizalom alakulását az EVS-WVS és EVS-WVS és az ESS adatok alapján (5.21. ábra, 5.22. ábra és

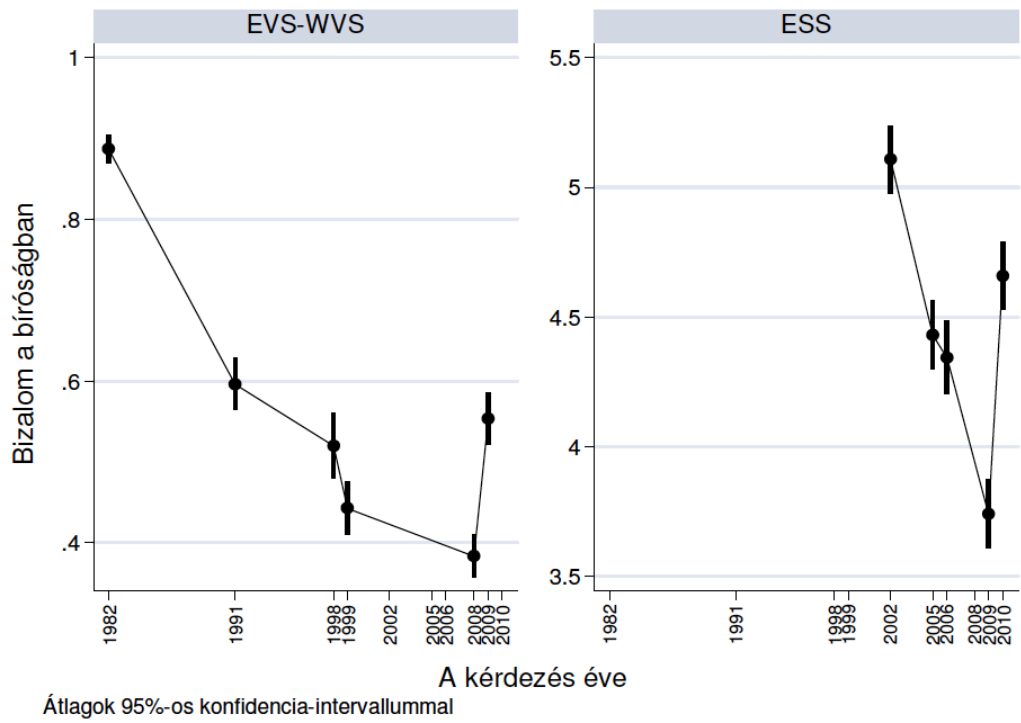
5.23. ábra). A módszer itt is hasonló volt ahhoz, mint amit az általános bizalom esetében követtünk. Azt akartuk megvizsgálni, hogy a használt skálák különbözősége ellenére ugyanaz a tendencia látható-e a mutatók szintjének változásában. 1982 és 2009 között az EVS-WVS adatok alapján a parlamentbe vetett bizalom folyamatosan csökkent. 2002-2008 között ugyanez a csökkenés tapasztalható az ESS adatokban is, de a negatív trend 2010-re növekedésbe fordul át (5.21. ábra). A bíróságba vetett bizalom trendje hasonló ahhoz, mint amit a parlament esetében tapasztaltunk. A csökkenő trend megfordulása azonban már a EVS-WVS adatok esetében is látszik 2008/2009 között. Erre a növekedésre erősít rá az ESS adatok alapján tapasztalt 2009/2010 között növekedés (5.22. ábra). A rendőrség esetében egyik adatállomány alapján sem lehet megállapítani tendenciaszerű változásokat. Az ESS adatok 2009-es évi lefelé „kilógó” értékét nem erősítik meg az EVS-WVS adatok (

5.23. ábra).

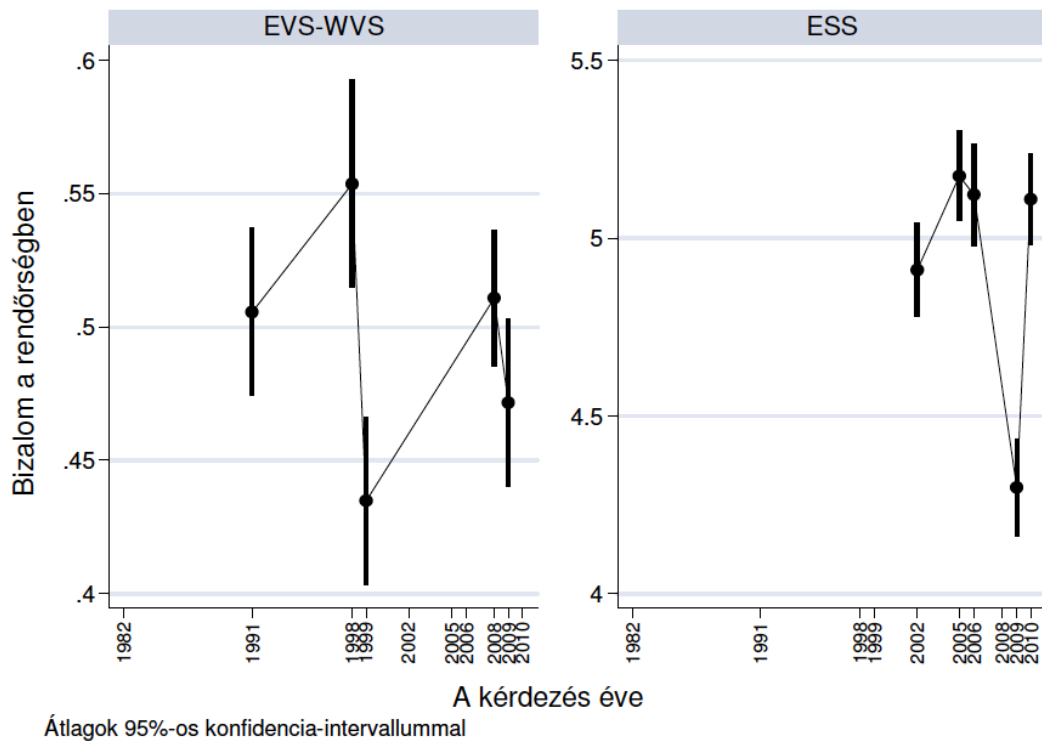
5.21. ábra A parlamentbe vetett bizalom alakulása Magyarországon, 1982-2010

5.22. ábra A bíróságba vetett bizalom alakulása Magyarországon, 1982-2010

5.23. ábra A rendőrségbe vetett bizalom alakulása Magyarországon, 1982-2010

5.2.3 Javaslatok és összefoglaló megjegyzések a bizalom indikátorairól

A meglévő adatok alapján egy viszonylag hosszú időszakról rendelkezünk adatokkal a bizalom tekintetében. Némely esetben azonban hosszabb üres foltok találhatóak az idősorokban. Jó volna tudni, hogy mi történt a bizalom tekintetében ezekben az időszakokban, ezért ajánlatos rendszeres időközönként monitorozni a bizalmat. A mérés szempontjából fontosnak tartjuk, hogy a választott skála egységes legyen.

Az intézményi bizalom esetében a kormányzás szempontjából lényeges intézmények nyomon követése a lényeges. Kézenfekvő volna a parlamentbe, kormányzatba, bíróságba vetett bizalom megfigyelése. A mindenkori kormányzatba vetett bizalom megítélések azonban vélhetően sokkal inkább a pártszimpátia a döntő, mintsem a kormányzat működésnek jósága. Ezért ajánljuk inkább a közigazgatásba vetett bizalom mérését. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra, hogy az intézményi bizalom mérése esetében az eredmények összehasonlíthatóságát nem csak a különböző skálák használata nehezíti meg. Nagy problémát okoz, hogy a különböző nemzetközi vizsgálatokat Magyarországon különböző kutatócsoportok irányítják és az egyes kérdőívek magyar fordításában ugyanaz az angol kifejezés másként szerepel. A „civil service” kifejezés például az EVS 2008-as kérdőívében „közigazgatás”-ként, a WVS 2009-es kérdőívében pedig „köztisztviselők” formájában lett lefordítva. A kooperáció hiánya az ugyanazon a témán dolgozó kutatócsoportok esetében nem kizárólag magyar sajátosság. Feltehetőleg ezért kerülhetett az EVS kérdőívekbe „justice system” míg a WVS-be „court”. A nyelvi és fordításbeli pontatlanságok bizonyosan okoznak valamekkora torzítást. Abban az esetben azonban, ha rendszeresen monitorozzuk ezeket a kérdéseket, jó volna egységes nyelvi megfogalmazást kidolgozni.

Az emberekbe vetett és az intézményi bizalom monitorozása esetében összetett mutatók helyett primer kérdésekre adott válaszok rendszeres közlését tartjuk a legfontosabbnak. A fejezetben bemutatott európai összehasonlítások csak az adatok kontextusba helyezésének célját szolgálják. Az adatok demográfiai jellemzők szerinti megbontása érdekes összehasonlításokra ad alkalmat, azonban a differenciálás policy hatékonysága kevésbé indokolt. Sok esetben ugyanis nincsenek igazán lényeges különbségek az egyes demográfiai csoportok véleménye között.

5.3 Javaslatoz az eladósodottság mérésére

A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács által kiírt pályázati anyagban a pénzhasználati hedonizmus index kidolgozása szerepelt. A koncepció szerint az index a célja annak kimutatása, hogy mely társadalmi csoportokat jellemez túlköltekezés, és melyeket takarékoság. A pénzhasználati hedonizmus mérésének gondolata az NFFT számára készített, a társadalmi értékek és a fenntartható fejlődés kapcsolatát vizsgáló, irodalom-összefoglaló tanulmányból származik (TÁRKI, 2011). Ebben a tanulmányban a fogyasztói szegmentáció témájában készített 2008. évi kutatásunk egyik indexét mutattuk be, amely a pénz felhasználásával kapcsolatos attitűdöket méri a következő kérdések felhasználásával: Ha anyagi dolgokról van szó, akkor nehézkesen döntök; Csak akkor érzem magam biztonságban, ha van egy kis félretett pénzem; Félek hitelt felvenni, mert mindig bizonytalan, hogy később az ember tudja-e fizetni a törlesztő részletet; Szinte mindig elköltöm, ami pénzem van; Ha vásárolni indulok, mindig akad valami, amit úgy veszek meg, hogy nem is terveztem; Szerintem nagyon jó dolog vásárolni; A pénz számomra szabadságot ad arra, hogy megvegyem, amit akarok (Keller, 2008: 16). Ez az index tehát nem mond semmit arra vonatkozóan, hogy *ténylegesen* mely társadalmi csoportokat jellemez túlköltekezés, és melyeket takarékoság.

Ebben a fejezetben egy olyan indexek kidolgozására teszünk javaslatot, amely a pályázati kiírás eredeti szándékának jobban megfelelnek. Célunk tehát bizonyos társadalmi csoportok *tényleges* eladósodottságának mérése. Kutatómunkánk eredménye azt mutatta, hogy nincsen kész index erre vonatkozóan. Az ebben a fejezetben bemutatott javaslatok ezért elsősorban a lakossági eladósodottság mérésére vonatkoznak. A fejezetben javasolt indikátorok a következő logika alapján készültek. Először a lakossági eladósodottságot, és annak időbeli alakulását, makro-adatok segítségével mutatjuk ki (a háztartások pénzügyi számlái). Ezek után közvélemény-kutatási adatok felhasználásával javaslunk mutatókat a lakossági eladósodottság mérésére. Végül szintén közvélemény-kutatási mikro-adatok alapján javaslunk mutatókat az egyes társadalmi csoportok eladósodottságának mérésére.

5.19. táblázat Összesítő adatlap: a lakossági eladósodottság mérése

Miért fontos mérni	Az eladósodottság különös tekintettel a háztartások eladósodottságára kockázatot jelent a gazdaság és a társadalom egésze számára is. Olyan mutatókat kell kidolgozni, amelyek visszajelzést adnak a lakossági eladósodottság mértékéről és arról, hogy az mely társadalmi csoportokra terjed ki			
Hogyan lehet mérni	Nemzeti számlák és közvélemény-kutatási adatok felhasználásával			
Javasolt indikátorok	Felhasznált adatok	Időszak	Mivel méri az eladósodottságot	Mit mér az eladósodottsággal kapcsolatban
	MNB: a háztartások pénzügyi számlái	1995-2011	A háztartások hitelállománya	szintjét
	EUROSTAT, EU-SILC adatbázis	2004-2009	A fizetési hátralékkal rendelkezők aránya	szintjét
	EUROSTAT, EU-SILC adatbázis	2004-2009	Az önbevallás alapján fizetési nehézségekkel küzdők aránya	szintjét
	TÁRKI Háztartás Monitor	2010	A hitelt törlesztők aránya jövedelmi csoportok szerint	társadalmi csoportokat érintő jellegét
	TÁRKI Háztartás Monitor	2010	Az átlagos törlesztő-részlet a rendelkezésre álló jövedelem arányában jövedelmi csoportok szerint	társadalmi csoportokat érintő jellegét

*5.3.1A háztartások eladósodottságára vonatkozó statisztikák***5.20. táblázat A háztartások eladósodottsága**

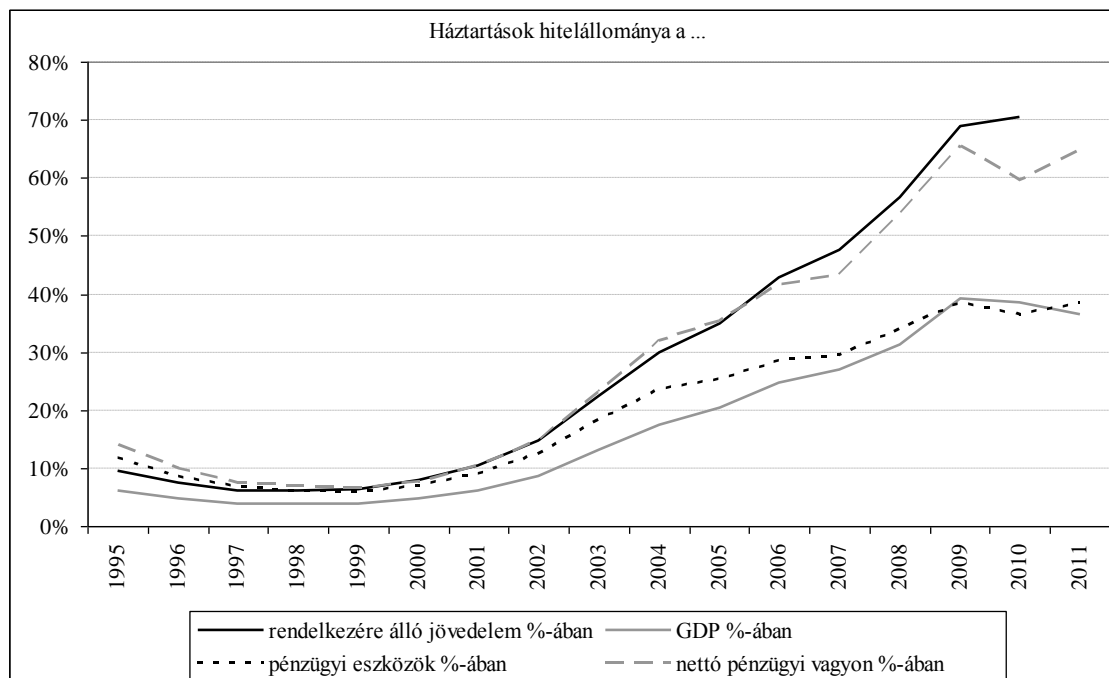
Az indikátor neve	A háztartások adósságállományát mérő mutatók
Mit mér az indikátor	A háztartások pénzügyi számlái alapján a háztartások összes adósságállományát fejezi ki a rendelkezésre álló jövedelem, a GDP vagy a vagyon %-ában
Milyen időszakban	1995-2011
Milyen adatok felhasználásával készülnek a mutatók	MNB: A nemzetgazdaság pénzügyi számlái: pénzügyi eszközök és kötelezettségek állománya, Mrd Ft-ban, nem konszolidált állományok, az időszak végén KSH: A háztartási szektor bruttó jövedelme és a jövedelmek

	felhasználása 1995-től, folyó áron, milliárd Ft-ban KSH: A bruttó hazai termék (GDP) végső felhasználása folyó áron	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

A háztartások eladósodottságát makro adatok alapján mutatjuk be a háztartások által felvett összes hitelállomány nagyságának alakulásán keresztül (5.24. ábra). Az idősorok 1995 és 2011 között állnak rendelkezésre, a háztartások rendelkezésre álló jövedelme esetében azonban 2010-es a legfrissebb adat. Az idősorok alakulása nagyjából négy időszakra tagolható. 1995 és 1999 között a háztartások viszonylag alacsony szintű eladósodottsága csökkent, majd 1999 és 2002 között lassú növekedés indult meg, amely során a mutatók elérték a kiindulási (1995-ös) szintet. 2002 és 2009 között azonban a háztartások eladósodottsága masszív emelkedésbe kezdett. Ennek során kinyílt az olló a GDP-hez viszonyított adósságállomány és a rendelkezésre álló jövedelemhez viszonyított adósságállomány között. Végül 2009 és 2011 viszonylatában a mutatók enyhe csökkenése látható, ez azonban minden esetben a tört nevezőjének a csökkenésével van összefüggésben, a tört számlálója (az adósságállomány) ugyanis, bár enyhébb mértékben, de ebben az időszakban is emelkedett.

Az ábrán a lakossági hitelállományt több tényező viszonylatában adtuk meg. Ennek oka, hogy nincsen nemzetközileg bevett standard az ilyen típusú statisztikák közzétételére. A McKinsey (2010: 49) jelentése szerint a háztartások esetében az adósságállományt jobb a rendelkezésre álló jövedelemhez viszonyítani, mert az nincsen kitéve olyan mértékű árfolyamkockázatnak, mint a vagyon, illetve a háztartásokra vonatkozó információt a háztartásokra vonatkozó információval hasonlítja össze, ez pedig nincsen így, ha az összehasonlítási alapot a GDP adja.

5.24. ábra A háztartások eladósodottságának változása Magyarországon, 1995-2011

Az adatok forrása:

A hitelállomány, a pénzügyi eszközök és a nettó pénzügyi vagyon forrása (a negyedéves, nem konszolidált, időszak végi állományok éves átlaga):

http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Statiztika/mnbhu_statiztikai_idosorok/mnbhu_hazt5/haztadatok_hu.xls (letöltés dátuma 2012. május 18.)

A GDP forrása: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/xls/3_1_9h.xls (letöltés dátuma 2012. május 18.)

A háztartások rendelkezésre álló jövedelmének forrása: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/xls/3_1_11i.xls (letöltés dátuma 2012. május 18.)

A McKinsey jelentés egyébként abból a szempontból is fontos, hogy a magyar lakosság eladósodottságát más országok eladósodottságához lehet viszonyítani. Bár a jelentés nem tartalmaz Magyarországra vonatkozó adatokat, az abban közölt arányokat (McKinsey Global Institute, 2010: 23) össze lehet vetni saját számításaink eredményével. A 5.21. táblázat ezt az összehasonlítást mutatja. Az összehasonlítás alapján az állapítható meg, hogy Magyarország esetében nem is annyira a lakossági eladósodottság mértéke a problémás, hanem annak rapid növekedési üteme, amely során a lakosság minimális eladósodottsága egy európai léptékkel is számottevő szintre nőtt.

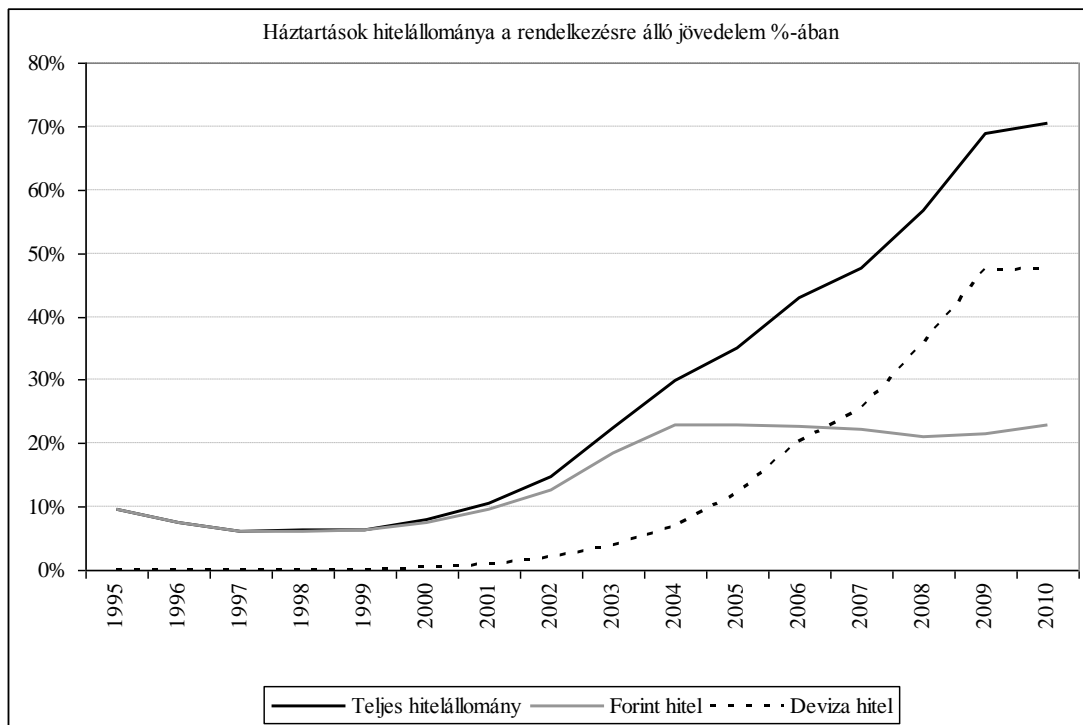
5.21. táblázat A háztartások eladósodottsága néhány európai országban, 2000-2008

	IT	FR	DE	UK	CH	ES	HU
2000	34%	48%	114%	105%	166%	69%	8%
2008	60%	69%	98%	160%	180%	130%	57%
Növekedés	76%	44%	-14%	52%	8%	88%	616%

Az adatok forrása: McKinsey Global Institute (2010: 23), a magyar adatok saját számítások.

A háztartások eladósodottsága szempontjából lényeges továbbá, hogy ez a nagyon gyors mértékű eladósodottság lényegében devizában történt (5.25. ábra és 5.26. ábra), ami pedig ki van téve az árfolyamkockázatnak. A lakossági hitelezés 2000 körüli beindulását követően egyébként a forint és deviza adósságállomány növekedése hasonló ütemű volt, és lényegében 2004 környékén indult meg az a tendencia, hogy a lakosság a hazai fizetőeszközhöz viszonyítva egyre inkább devizában adósodott el, bár a lakossági devizaadósság-állomány csak 2007-től múlja felül a forint-adósságállományt (5.25. ábra).

5.25. ábra A háztartások eladósodottságának változása a rendelkezésre álló jövedelem %-ában forint és devizahitelek esetében

Az adatok forrása:

A hitelállomány, a pénzügyi eszközök és a nettó pénzügyi vagyon forrása (a negyedéves, nem konszolidált, időszak végi

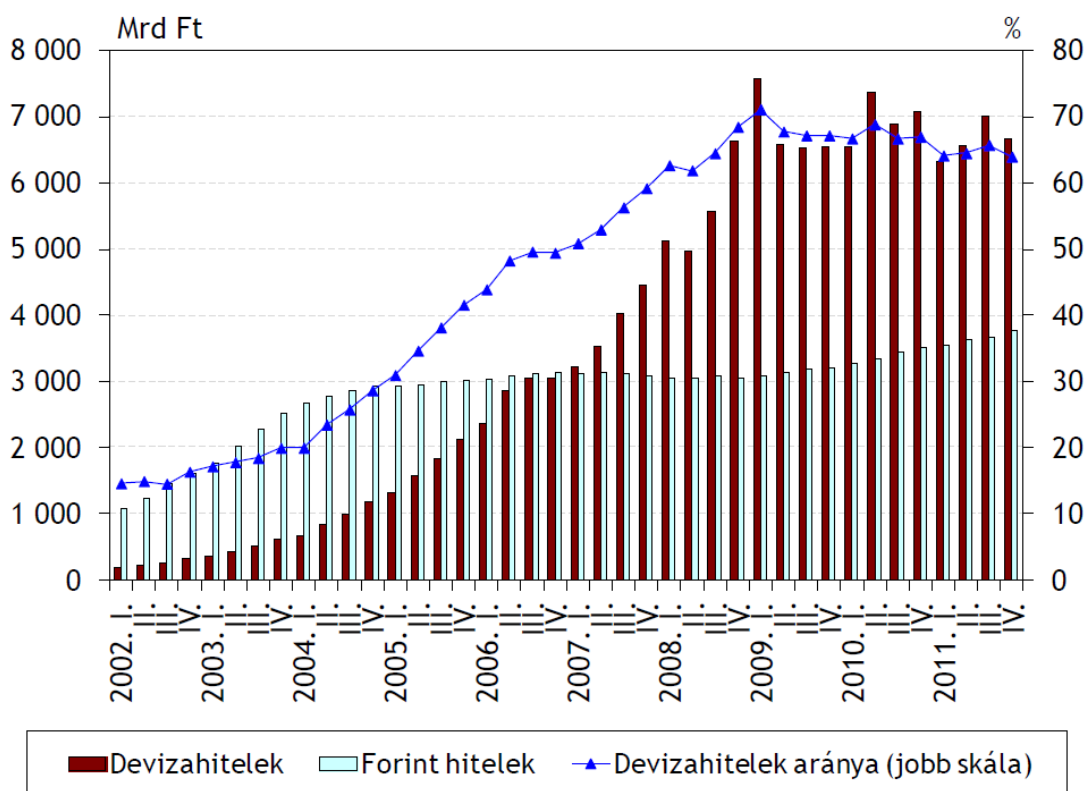
állományok éves átlaga):

http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Statiztika/mnbhu_statiztikai_idosorok/mnbhu_hazt5/haztadatok_hu.xls (letöltés dátuma 2012. május 18.)

A GDP forrása: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/xls/3_1_9h.xls (letöltés dátuma 2012. május 18.)

A háztartások rendelkezésre álló jövedelmének forrása: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/xls/3_1_11i.xls (letöltés dátuma 2012. május 18.)

5.26. ábra A háztartások hiteleinek denominációs szerkezete

Forrás: MNB, 2012: 80, 32. ábra

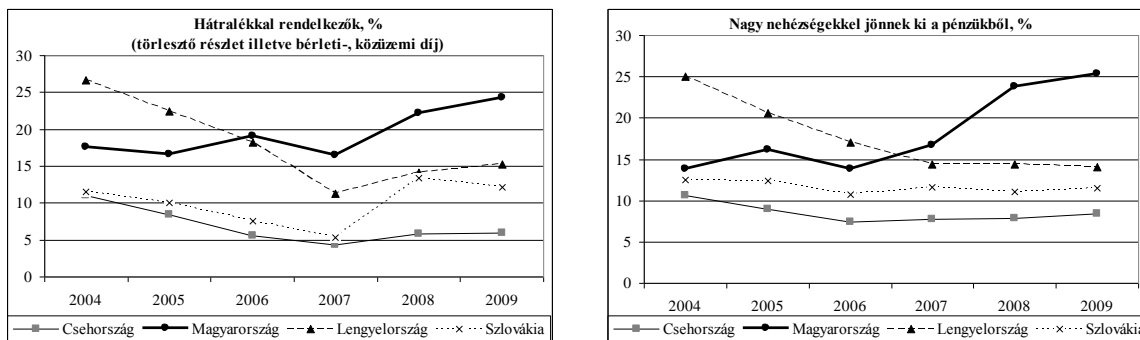
A fenntartható fejlődés monitorozása érdekében fontosnak tartjuk az itt közölt mutatók valamelyikének a nyomon kísérését. Ezek meglehetősen rendszeres ütemben, évi vagy negyedévi bontásban kiszámíthatóak az MNB és a KSH által közölt adatokból. A mutató egy fix célértére történő beállítása helyett sokkal inkább azt javasoljuk, hogy a növekedési ütem kontrollálása legyen a cél. Hazánkban a 2000-es évek elejétől megkezdődött a lakossági hitelezés kiépülése, amely önmagában gazdaságélénkítő hatású. A kockázatot az eladósodás túlságosan gyors mértéke és a hitelek alapvetően devizában történő felvétele jelenti.

5.22. táblázat A háztartások fizetési nehézségei

Az indikátor neve	A fizetési nehézségekkel küzdő háztartások aránya	
Mit mérnek az indikátorok	A fizetési hátralékkal rendelkezők arányát, illetve azok arányát, akik saját bevallásuk szerint nagyon nehezen jönnek ki a jövedelmükből.	
Milyen időszakban	2004-2009	
Milyen adatok felhasználásával készülnek a mutatók	Az EUROSTAT adatbázis alapján számított mutatók, amelyek az EU-SILC adatbázisból számolhatóak ki. Az adatokat mindig a jövedelmi évre és nem az adatfelvétel évére vonatkozóan közöljük.	
Az indikátor magyarországi értékének értelmezése a fenntartható fejlődés szempontjából	A mutató szintje	A mutató trendje
		

Az eladósodottság egy másik lehetséges mérőeszköze, ha azt vizsgáljuk, hogy a háztartások milyen pénzügyi nehézségekkel küzdenek. Ebben az esetben azonban az eladósodottság definiálása a megkérdezettek saját percepcióinak alapján történik. Ennek mérésére az EU-SILC adatállományból vannak információink. A 5.27. ábra idősorai azt mutatják, hogy a 2004-es és 2009-es jövedelmi év során Magyarországon nőtt a fizetési hátralékkal rendelkezők aránya. A 2009-es jövedelmi évben (ez az EU-SILC 2010-es adatfelvételéből származó adatsor) a fizetési hátralékkal rendelkezők aránya Bulgáriában, Görögországban, Romániában, Cipruson és Lettországbán volt magasabb, mint hazánkban. A Visegrádi országok közül az időszak végére Magyarországon a legmagasabb a fizetési hátralékkal rendelkezők aránya, illetve az elmúlt hat év során nálunk nőtt a mutató a legnagyobb mértékben. Mind tendenciáját, mind volumenét tekintve nagyon hasonló típusú mutatót kapunk akkor, ha a lakossági válaszok megoszlását annak a szubjektív kérdésnek az alapján vizsgáljuk, hogy az emberek saját megítélésük szerint milyen mértékben jönnek ki a pénzükből.

5.27. ábra A fizetési nehézségekkel küzdő háztartások aránya

Forrás: EUROSTAT, felhasznált adatok: EU-SILC

5.3.2 Javaslatoz az eladósodottság társadalmi csoportokhoz kötött mutatójának kialakításához

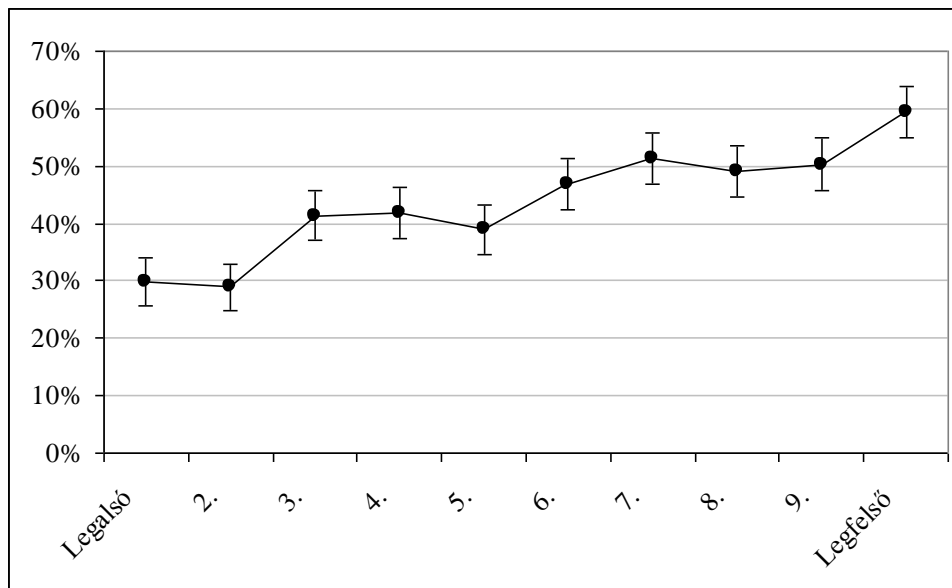
Az eddig bemutatott mutatók kivétel nélkül országos-átlagok. Az eladósodottság mértékét tehát ezek alapján nem lehet konkrét társadalmi csoportokhoz kötni. A fenntartható társadalmi berendezkedésnek ugyanakkor lényeges feltétele kell, hogy legyen annak vizsgálata, hogy mely társadalmi csoportok vannak a leginkább eladósodva. Azon túl, hogy egy ilyen mutatónak társadalmi jelentősége van, koncepcionálisan is fontosnak tartjuk egy ilyen mutató megalkotását. Önmagában az ugyanis, hogy bizonyos társadalmi csoportok hitelt vesznek fel a pillanatnyi likviditási nehézségeik áthidalására nem probléma. Sőt, a gazdasági növekedés egésze szempontjából a hitelezés élénkítően hat. A gondok sokkal inkább akkor kezdődnek, ha bizonyos társadalmi csoportok túlköltekeznek, és nem képesek visszafizetni a rendelkezésükre álló hitelt.

Az eladósodottság társadalmi csoportok viszonylatában történő vizsgálata érdekében két típusú mutató bevezetését javasoljuk. Mindkét mutató csak a 2010 január hónapjára állítható elő a TÁRKI által felvett Háztartás Monitor adatfájl használatával. Mindkét esetben jövedelmi decilisek bontásában adjuk meg az eladósodottságot, amelyet a bármiféle hitelt (beleértve a lakás-, gépjármű-, személy- és szabad felhasználású hiteleket is) törlesztők arányával definiálunk. Nyomon követhető, hogy az egyes jövedelmi tizedbe tartozók számához viszonyítva az adott tizedbe tartozók hány százaléka törlesztett hitelt 2010. januárjában (5.28. ábra). Az ábráról látható, hogy minél gazdagabb volt valaki, annál nagyobb valószínűséggel törlesztett hitelt. A következő ábrán azonban már az adósok jelentik a viszonyítási csoportot, vagyis azok, akik törlesztettek valamilyen hitelt (5.29.

ábra). Maga a mutató pedig azt mutatja, hogy az adósok (jövedelmi decilisek szerint) a rendelkezésükre álló jövedelem hány százalékát költötték hiteltörlesztésre. Az arányok 38% (legalsó decilis) és 12% (legfelső decilis) között vannak. A legnagyobb bizonytalansággal ugyanakkor a legszegényebb adósok átlagos eladósodottsága becsülhető: 95%-os valószínűséggel ugyanis a mutató valahol 50% és 30% között található. Ez a magas bizonytalanság pedig részben annak köszönhető, hogy a törlesztési részlet szórása a legalsó decilisben a legmagasabb, vagyis itt vannak a lokális átlagtól pozitív és negatív irányban a leginkább eltérő esetek.

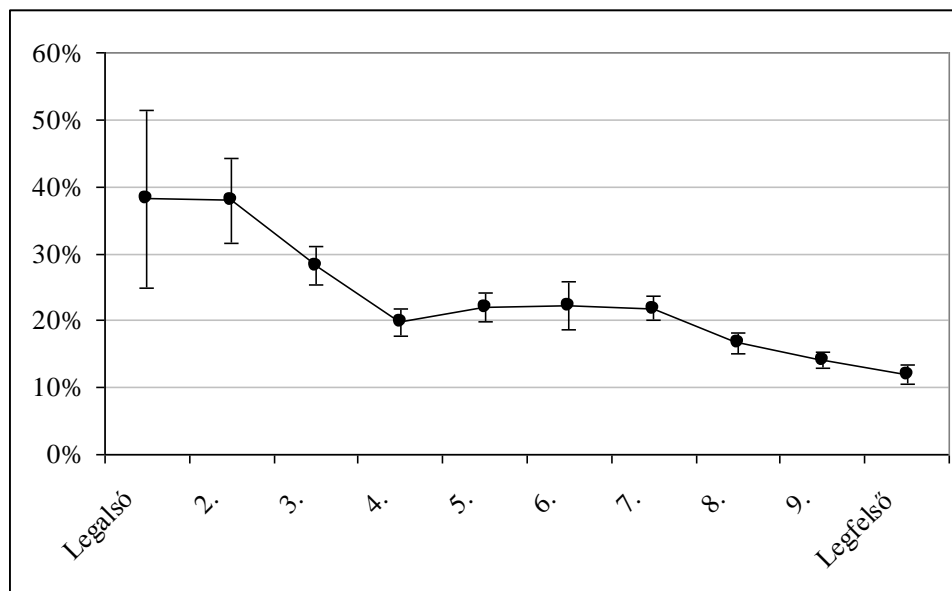
Ezekről a mutatókról nem készítettünk összefoglaló táblázatot, mert sem a mutatók szintjét, sem azok időbeli alakulását nem tudjuk viszonyítani más kutatási eredményekhez. Bár az McKinsey (2012: 25) riport közöl hasonló statisztikát az Egyesült Államokra vonatkozóan, azokkal a magyar adatokat közvetlenül nem lehet összevetni.

5.28. ábra A hitelt törlesztők aránya az egyes jövedelmi tizedekben

Az adatok forrása: TÁRKI Háztartás Monitor felvétel 2009. Az adatok 2010. január hónapjára vonatkoznak. A jövedelmi tizedek a 2010. január hónap összes háztartási jövedelme alapján kerültek kialakításra

5.29. ábra Az egyes decilisekbe tartozó adósok átlagos törlesztő-részlete az összes háztartási jövedelem %-ában

Az adatok forrása: TÁRKI Háztartás Monitor felvétel 2009. Az adatok 2010. január hónapjára vonatkoznak. A jövedelmi tizedek a 2010. január hónap összes háztartási jövedelme alapján kerültek kialakításra

5.3.3 Javaslatok és összefoglaló megjegyzések a háztartások eladósodottságának mutatóiról

Ebben a fejezetben alapvetően három típusú mutatót javasoltunk. Az első típusba az MNB és a KSH által rendszeresen közölt nemzeti számlák alapján előállítható mutató tartozik. A második csoportba az EUROSTAT által rendszeresen közölt, lakossági adatfelvételtől becsült országos szintre aggregált adatok tartoznak. Végül a harmadik csoportba szintén lakossági közvélemény-kutatási adatok tartoznak, ám ebben az esetben nem országos átlagok, hanem társadalmi csoportokhoz köthető átlagértékek képezik a mutató értékeit. Az első két csoportba tartozó mutatók rendszeresen előállíthatóak. A harmadik típusba azonban egy lehetséges index koncepciója szerepel. Legjobb tudásunk szerint nincsen olyan adatforrás amelyből ennek a mutatónak a későbbi értékei előállíthatóak volnának. Az EU-SILC adatbázis ugyan tartalmaz adatot a jelzáloghitelek törlesztő-részletéről, azonban tudjuk, ez a típusú hitel csak töredéke az összes lakossági hiteltartozásnak, illetve a legszegényebb rétegek általában nem jelzálog alapú hiteleket törlesztenek. Mindezek fényében javasoljuk, hogy a felkínált mutatók közötti majdani választás az első két

csoportha tartozó indexek valamelyikére vonatkozzon.

6 Javasolt indikátorok és azok használata: technikai célértékek és növekedési útvonalak

Ebben a fejezetben a tanulmányban bemutatott lehetséges mérőeszközök közül hármat emelünk ki. A három index kiválasztásával nem azt akarjuk sugallni, hogy a fenntartható fejlődés társadalmi tényezői kizárólag ezekkel a mutatókkal mérhetőek. Éppen ellenkezőleg, azt gondoljuk, hogy a tanulmányban bemutatott összes index alkalmas a társadalmi tényezők mérésére. A döntésünk tehát bizonyos mértékben az egyéni ízlés eredménye, ezért felülbírálnak. Mindazonáltal, választásunk három olyan könnyen előállítható indexre esett, amelyek rendszeresen publikálásra kerülő adatokból számíthatók, illetve olyan adatállományokon alapulnak, amelyek ingyenesen hozzáférhetőek. A javasolt mutatóknak ez a tulajdonsága pedig megkönnyíti a fenntartható fejlődés társadalmi tényezőinek monitorozását.

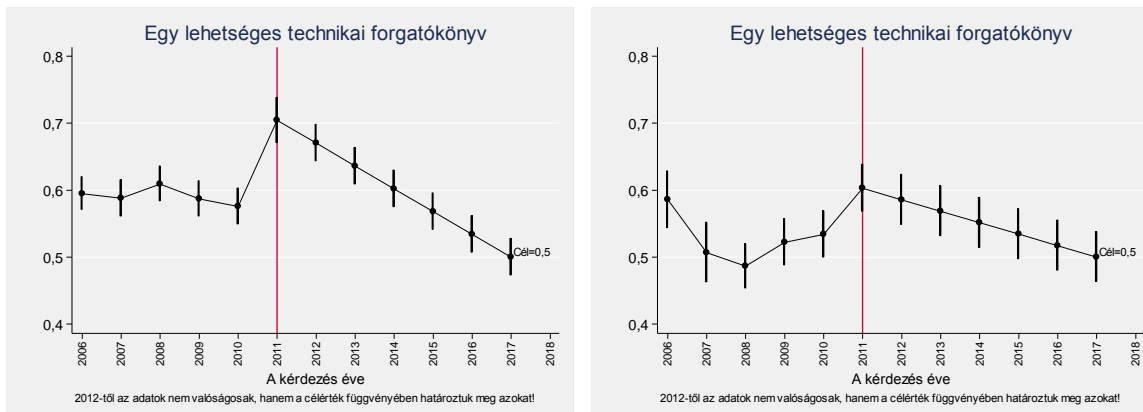
A tanulmány során látható volt, hogy az indexek kedvezőtlen irányba fejlődnek. A fenntartható társadalmi fejlődés érdekében kívánatos lenne azonban, hogy ezeknek a mutatóknak az értékében kedvező változások következzenek be. Minden mutató rendelkezik azonban természetes ingadozással, ezért az index értékében bekövetkezett kisebb változások statisztikai szempontból nem tarthatóak szignifikánsnak. Ebben a fejezetben emellett, hogy bemutatjuk az indexeket és részletezzük használatuk előnyeit, a szignifikáns változáshoz szükséges minimális növekedés alapján megjelölünk egy célértéket, amelyet az indexnek egy belátható időn belül (itt öt év) célszerű elérnie. Természetesen az öt éves időperiódus önkényes. Az indexek természetes változásai alapján azonban nem lehetetlen a célérték elérése, ha módszeres pozitív változások történnek az egyes területeken. A mutatók használhatósága szempontjából azonban nem is a célértéket és nem is az öt éves időperiódust gondoljuk köbevésettnek, hanem azt, hogy egy kitűzött cél szempontjából lehessen értékelni a jelzőszámok változásának tendenciáját. Az általunk ismert legtöbb fenntartható fejlődésre vonatkozó nemzeti mutató-gyűjtemény egyébként tartalmaz ilyen célértékeket.

6.1 Területi különbségek a kompetencia pontszámok alapján

A kompetencia pontszámok alapján számított területi különbségek mérőszáma a fenntartható fejlődés társadalmi feltételi közül a *kohéziót* méri. Választásunk azért esett éppen erre a mérőszámra – amellet, hogy az Oktatási Hivatal évente közzéteszi az Országos Kompetenciamérés adatállományát, amelyből a mutató számítható – mert ez a mutató visszajelzést ad az esélyek egyenlőségéről a jövő nemzedéket illetően. A tesztpontszámokban kifejezhető területi különbségek ugyanis egyúttal humántőke különbséget is jelentenek. Számos kutatási eredmény igazolja (például: Andorka, 1982), hogy az ipari társadalmakban az előrejutás egyre inkább az iskolázottságon keresztül lehetséges. Az itt látható területi tesztpontszám-különbségek tehát nagy eséllyel fognak később munkaerő-piaci, jövedelmi különbségekké válni, megfelelő beavatkozás hiányában.

Ahogy az korábban – az indikátor bemutatásánál – megjegyeztük, a tesztpontszámokat 0 átlagú és 1 szórású skálára transzformáltuk. Az az átlagos különbség, amelyet 2010-ben a legmagasabb és a legalacsonyabb átlagos tesztpontszámmal rendelkező megye között mértünk, az index értékében tapasztalható átlagos különbség 70%-a a szövegértés, és 60%-a a matematika eredmények esetében. Ezek a különbségek óriási területi alapú szegregációról tanúskodnak. Elég, ha csak azt meggondoljuk, hogy az átlagtól +/- 1 szórásnyi távolságban van a diákok valamivel több, mint kétharmadának a tesztpontszáma. Ahhoz, hogy a különbségek egy viszonylag elfogadható (de még mindig magas) szintre csökkenjenek, kívánatos lenne, ha azok a szórás felére – vagyis a 0,5-ös értékre – csökkennének. Ehhez a mutatóknak körülbelül azt a pályát kellene bejárniuk, amelyet a 6.1. ábra bemutat. A vázolt pályák bejárása nem lehetetlen, hiszen az évről-évre „ajánlott” változások egyik esetben sem nagyobbak, mint a legmagasabb eddig regisztrált változás. Az azonban látszik, hogy a szövegértés esetében jóval nagyobb erőfeszítéseket kell tenni a kívánt cél elérésének érdekében.

6.1. ábra Az Országos Kompetencia mérés alapján számolt, a 8. osztályos tanulók kompetencia-szintjében tapasztalt területi különbségek csökkenésének egy lehetséges pályája

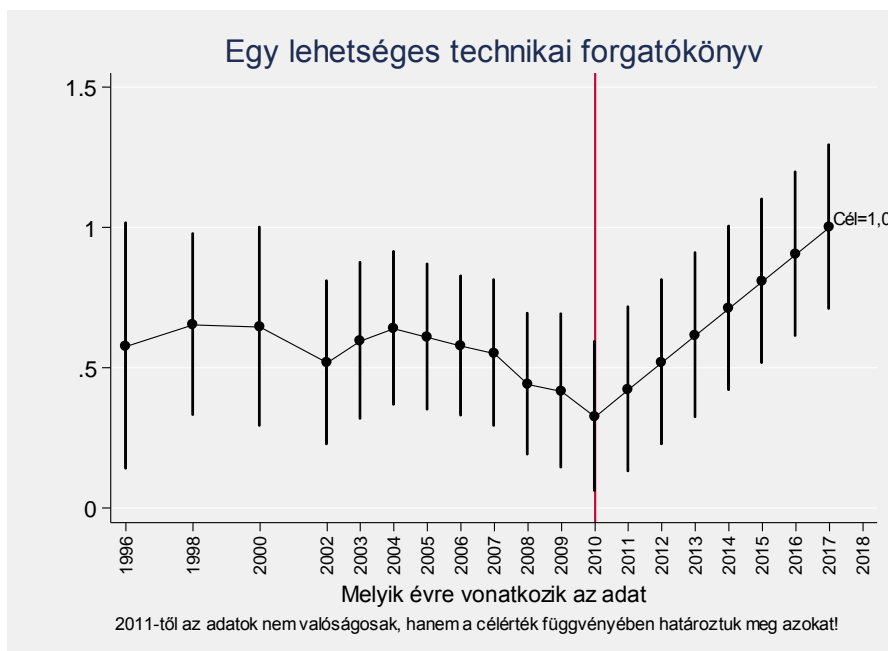

6.2 A Világbank által közölt Control of Corruption index

Ez a mutató a fenntartható fejlődés társadalmi feltételi közül – mint ahogyan az index neve is jelzi – a *korruptiómentességet* méri. Az indexnek az előnye, hogy a Világbank évi rendszerességgel közli az index értékét. Az indikátor azt méri, hogy a közhatalom mennyire szolgál magánérdekeket. A kialakítás módszertanáról bővebben itt található információk: <http://info.worldbank.org/governance/wgi/resources.htm>. A mutató nagy előnye, hogy az egyes értékek a standard hibákkal együtt kerülnek közlésre, így meg lehet állapítani azt, hogy az egyes értékekben tapasztalt változások véletlenszerű ingadozások, vagy valamilyen tendenciaszerű változások. A standard hiba egyébként arra vonatkozik, hogy az index előállításához használt adatforrások mennyire hasonló eredményeket mutatnak egy ország esetében.

Mivel a magyar mutatóhoz becsült hiba viszonylag nagy, szignifikáns változás akkor érhető el, ha a jelenlegi 0,3 körüli értéke 1 körüli értékre emelkedik. Ez az első ránézésre viszonylag nagy növekedés elérhető akkor, ha évente annyival nő az index értéke, amennyivel 2009/2010 között csökkent.

6.2. ábra A Világbank által közölt Control of Corruption index növekedés egy lehetséges forgatókönyv szerint.

6.3 Az általános bizalom mérése

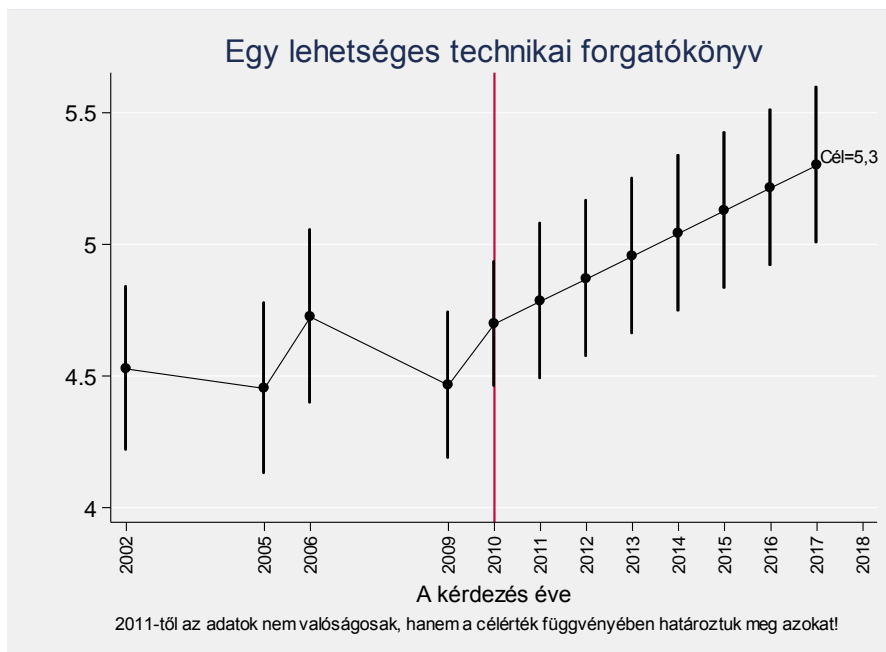
A bizalom mérése a fenntartható fejlődés társadalmi feltételi közül a *kultúra* szerepének fontossága miatt került be a javasolt mutatók közé. Javaslatunk az általános bizalom alakulásának figyelemmel kísérésére vonatkozik. Ennek oka, hogy az általános bizalom index a bizalom egy szélesebb spektrumát fogja le, mint az intézményi bizalom mutatói. Az intézményi bizalom mutatói egyébként egymással meglehetősen erősen korrelálnak. Ez pedig azt jelenti, hogy az egyes intézmények esetében relatíve kevés az intézmény-specifikus bizalom. Az intézményi bizalom indikátorai (kormányzatba, bíróságba, rendőrségbe vetett bizalom) az általános bizalom mutatójával közepes (0,3 körüli) erősségű kapcsolatban vannak. Tehát azok, akik relatíve nagymértékben bíznak meg az emberekben, azok egyúttal az intézményekben is jobban bíznak. Az általános bizalom azonban nem csak az intézményekre vonatkozik. Az általános bizalom indexnek ez relatíve kedvező tulajdonsága, hiszen a bizalom és a kooperáció nem csak az intézményrendszerekre, hanem az egyéni interakciók szélesebb körére is ki kell hogy terjedjen.

Az általános bizalom indikátorának monitorozását az ESS adatállomány alapján

javasoljuk. Itt ugyan egy 0-tól 10-ig terjedő, 11 elemű, skálán mérik a bizalmat, amely abból a szempontból kedvezőtlen, hogy a legtöbb bizalommal foglalkozó elemzés nem ezt, hanem az EVS-ben szereplő, két kategóriát tartalmazó skálát használja. Az ESS előnye azonban az, hogy 1-2, de legfeljebb 3 évente friss adatokat szolgáltat.

Ahhoz, hogy a 2010-ben mért 4,7-es értékről szignifikáns elmozdulás történjen (a jelenlegi konfidencia-intervallumok extrapolálásával), az 5,3-as érték megközelítése szükséges. Ez az érték egyébként abból a szempontból is mérföldkő lenne, hogy ez a skála elvileg lehetséges középső értéke fölött van.

6.3. ábra Az általános bizalom index növekedése egy lehetséges forgatókönyv szerint

7 Irodalom

ACEMOGLU, Daron – JOHNSON, Simon – ROBINSON, James (2000): *The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation* NBER Working Paper 7771.

<http://www.nber.org/papers/w7771>

ACKET, Sylvain – BORSENERGER, Monique – DICKES, Paul – SARRACINO, Francesco (2011): Measuring and validating social cohesion: a bottom-up approach. CEPS Working Paper No 2011-08 .

AKERLOF, George A. – SHILLER, Robert J. (2011): *Animal Spirits – Avagy a lelki tényezők szerepe a gazdaságban és a globális kapitalizmusban*. Corvina Kiadó, Budapest

ANDORKA Rudolf (1982): A társadalmi mobilitás változása Magyarországon Gondolat Kiadó, Budapest.

BECKER, Sascha O. – BOECKH, Katrin – HAINZ, Christa – WOESSMANN, Ludger (2011): The Empire Is Dead, Long Live the Empire! Long-Run Persistence of Trust and Corruption in the Bureaucracy. IZA DP No. 5584 March 2011,

<http://ftp.iza.org/dp5584.pdf>

DESATIS (2010): Sustainable Development in Germany, Indicator Report 2010,

http://www.bundesregierung.de/Webs/Breg/nachhaltigkeit/Content/_Anlagen/2010-11-03-indikatorenbericht-2010_en.pdf?_blob=publicationFile

EASTERLY, William – RITZEN, Josef – WOOLCOCK, Michael (2006), Social Cohesion, Institutions, and Growth. In.: , Economics and Politics, 18(2), 103-120.

ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT (2011) Democracy Index (2011) Democracy under stress.

http://www.sida.se/Global/About%20Sida/S%C3%A5%20arbetar%20vi/EIU_Democracy_Index_Dec2011.pdf

ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT (2010) Democracy Index (2010) Democracy in retreat.

http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf

ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT (2008): The Economist Intelligence Unit's Index of Democracy 2008. <http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy%20Index%202008.pdf>

ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT (2007): The Economist Intelligence Unit's index of democracy

http://www.economist.com/media/pdf/DEMOCRACY_INDEX_2007_v3.pdf

EUROPEAN COMMISSION (2009): Sustainable Development Indicators Overview of relevant FP-funded research and identification of further needs.

http://www.ieep.eu/assets/443/sdi_review.pdf

EUROSTAT (2011): *Eurostat regional yearbook 2011*. Luxembourg: European Commission.

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-HA-11-001/EN/KS-HA-11-001-EN.PDF

FEDERAL STATISTICAL OFFICE (2012): Sustainable Development Pocket Statistics 2012.

Federal Statistical Office, Neuchâtel,

<http://www.bfs.admin.ch/bfs/portal/en/index/themen/21/22/publ.Document.151796.pdf>

HANKISS Elemér (1983): Társadalmi csapdák. Diagnózisok. Magvető Kiadó, Budapest.

GARROWAY, Christopher – JÜTTING, Johannes (2011): Measuring cross-country differences in social cohesion, Draft, January 2011 Preliminary version.

www.oecd.org/dataoecd/44/40/46935545.pdf

KAUFMANN, Daniel – KRAAY Aart (2002): Growth Without Governance. In.: *Economia*. 3. évf. 1. szám, 169–215.

KELLER Tamás (2008): *Fogyasztói szegmentáció*. Kutatási beszámoló GfK Hungaria

Piackutató Kft-vel közös fogyasztói szegmentációs modellről (kézirat)

http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/fogyasztoi_szegmentacio.pdf

KNACK, Steven – KEEFER, Philip (1995): Institutions and Economic Performance: Cross-Country Tests Using Alternative Measures, In.: *Economics and Politics*, Vol.: 7, No.: 3, 207-227.

KSH (2011): A fenntartható fejlődés indikátorai Magyarországon. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

MCKINSEY GLOBAL INSTITUTE (2010): Debt and deleveraging: The global credit bubble and its economic consequences.

http://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/dotcom/Insights%20and%20pubs/MGI/Research/Financial%20Markets/Debt%20and%20deleveraging%20Global%20credit%20bubble/MGI_Debt_and_deleveraging_updated_analysis_report.ashx

MADDISON, Angus (2003): The world economy. Historical statistics. Paris: OECD.

MARKUS, Andrew (2011): Mapping social cohesion. The Scanlon Foundation Surveys

- Summary Report, 2011. <http://arts.monash.edu.au/mapping-population/--documents/mapping-social-cohesion-summary-report-2011.pdf>
- MNB (2012): Jelentés a pénzügyi stabilitásról, 2012. április.
http://www.mnb.hu/Kiadvanyok/mnbhu_stabil/mnbhu_stab_jel_201204
- NATIONAL STATISTICS (2009): Sustainable development indicators in your pocket 2009,
<http://www.defra.gov.uk/publications/files/pb13265-sdiyp-2009-a9-090821.pdf>
- NORRIS, Pippa (szerk.) (1999) *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance*, Oxford:Oxford University Press.
- NUNN, Nathan (2007): The Long-Term Effects of Africa's Slave Trades. NBER Working Paper Series, Working Paper 13367 <http://www.nber.org/papers/w13367>
- NUNN, Nathan (2009): *The Importance of History for Economic Development*. NBER Working Paper Series, Working Paper 14899 <http://www.nber.org/papers/w14899>
- NUNN, Nathan – WANTCHEKON, Leonard (2009): The Slave Trade and the Origins of Mistrust in Africa. NBER Working Paper Series. Working Paper 14783
<http://www.nber.org/papers/w14783>
- NOURRY, Myriam (2008): Measuring sustainable development: Some empirical evidence for France from eight alternative indicators. In.: *Ecological Economics* Vol. 67., 441–456.
- OECD (2010): PISA 2009 Results: Overcoming Social Background – Equity in Learning Opportunities and Outcomes (Volume II) <http://dx.doi.org/10.1787/9789264091504-en>
- OECD (2011), *Society at a glance*, OECD, Paris,
- OECD (2009), *Society at a glance*, OECD, Paris
- OECD (2006), *Society at a glance*, OECD, Paris
- OECD (2005), *Society at a glance*, OECD, Paris
- OECD (2002), *Society at a glance*, OECD, Paris
- OECD (2001a), *Society at a glance*, OECD, Paris
- OECD (2001b): *OECD Territorial Outlook*, OECD, Paris
- SCITOVSKY, Tibor (1977): *The joyless economy*. Oxford: Univ. Pr.
- STATISTICS SWEDEN (2001): *Sustainable Development Indicators for Sweden*. Swedish Environmental Protection Agency.
<http://www.scb.se/statistik/MI/MI1103/2003M00/Preface1to52.pdf>

-
- TABELLINI, Guido (2005): Culture and Institutions: Economic Development in the Regions of Europe. *Cesifo Working Paper* No. 1492 http://www.cesifo-group.de/DocCIDL/cesifo1_wp1492.pdf
- TABELLINI, Guido (2007): Institutions and Culture. *IGIER Working Paper* No. 330. Università Bocconi, Milano. <ftp://ftp.igier.uni-bocconi.it/wp/2007/330.pdf>
- TÁRKI (2011): Társadalmi értékek és a fenntartható fejlődés – a kutatási eredmények áttekintése. Tanulmány a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács részére. Kézirat.
- UNITED NATIONS (2007): Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies, Third Edition. <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/indicators/guidelines.pdf>
- USLANER, Eric M. (2002): *The Moral Foundations of Trust*. New York: Cambridge University Press.
- WORLD ECONOMIC FORUM (2005): Global Competitiveness Report 2005-2006. Chapter by Daniel Kaufman: Myths and Realities of Governance and Corruption.